ڕۆلێ باوەرییێن ئێزدییان د زەنگینكرنا فولكلۆرێ كوردیدا

م. هـ شمال خمو خضر
سەنتەرێ بێشكجی بۆ ڤەكولینێن مرۆڤایەتی زانكۆیا دهۆك- هەرێما كوردستانێ/ عیراق.

پوختە:

نڤیسەرێن خویانی و بیانی دیدەڤانیێ ل سەر هندێ ددەن، كورد خودان فولكلۆرەكێ زەنگین و بەرفرەهن، ئەڤ زەنگینبوونە، بۆ ئەگەرێن، مینا قەدەغەكرنا زمانی، نەبوونا دەلیڤا خواندنێ، سرۆشتێ ژیانێ، خوەزا، جوداهیا توبرگرافی كوردستانێ و زاراڤێن ئەوێ دزڤرت، ئەگەرێن زەنگینا فولكلۆرێ كوردی چەند بن، بیرۆباوەرییێن جودا یێن كوردان ب تایبەت یێن ئێزدییان ئەو زەنگینی د ئالیێن جودادا بەرفرەهتركریە، ئێزدییان ژیلی كو هندەك پشك و جورێن فولكلۆری یێن تایبەت و جودانە هەنە، دهەماندەمیدا خودان ڤەگێرانێن خۆ یێن تایبەتن د ئەوان ئەفسانە، داستان سەرهاتیاندا ... یێن كو دناڤبەرا هەموو كوردانددا هەڤپشكن، یان دناڤبەینا كوردان و گەلێن دیدا هەڤپشكن، واتە د ڤەگێرانێن خۆدا گرێدانەك ئێخستیە د ناڤبەینا ئەوان پشكێن ئەدەبیاتا فولكلۆری و باوەرییێن خۆدا و دووبارە داینە ئاڤاكرن، نموونە ژی پرن. ژبۆ هەمان مەرەمێ ژی مە پتریا بن پشكێن ئەدەبیاتا فولكلۆری ب رێزكرینە، یێن كو ئەو جوداهی و ڤەگێرانێن تایبەتێن ئێزدییان تێدا دهێنە دیتن، بووینە ئەگەرێ زەنگینا فولكلۆرێ كوردی، ب ئەڤێ دەستنیشانكرنێ ئەم دگەهینە ئەوێ باوەریێ كو فولكلۆرێ كوردی نە ب تنێ دەربرینێ ژ ژیان و ڕابوون و رونشتنێن بوری یێن مروڤێ كورد دكەت، بەلكو د هەماندەمیدا مینا فەرهەنگەكێ پێناسەكرنا باوەرییێن ئەوان یێن جودا ژی دكەت.

پەیڤێن سەرەكی: *فولكلۆر، ئێزدی، باوەرییێن ئۆلی.*

پێشەكی:

د ئەڤێ ڤەكولینا ل ژێر ناڤۆنیشان (**ڕۆلێ باوەرییێن ئێزدییان د زەنگینكرنا فولكلۆرێ كوردیدا**) مە هەولدایە دناڤ پتریا پشكێن ئەدەبیاتا فولكلۆریدا هەبوونا باوەرییێن ئێزدییان دەستنیشان پەسەند بكەین، بۆ زانین ئالیێ باوەرییێن ئێزدییان ب هورگلی وەكو پشكەك یان تەوەركێ تیوری نەهاتییە بەحسكرن، ژبەركو ئەو باوەری د پشكێن هەرە سەرەكی یین ئەدەبیاتا فولكلۆریدا هاتینە بەحسكرن، كو ژ ئەفسانێ دەستپێدەكەت ب سترانێ ب دوماهیك دهێت، ڕەهەندێن ئەوانێن هزری و كەلتووری ل گوری پیرۆزی و

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەكولینێن كوردی

باوەریا ئێزدییان و ل ژێر ڕوشنایا تێکستێن ئەوان پیرۆز هاتینە شروڤەکرن. واتە ڤەکولین ل گۆڕی ڕیبازا تێکەل هاتییە ئەنجامدان، ئەڤەژی پتر د خزمەتا سرۆشتێ ڤەکولینێدایە. حنێرا فولکلۆرێ ئێزدییان نە ب تنێ دهندێدایە کو خودان هندەک بەشێن تایبەتێن فولکلۆرینە، بەلکو د جوداهیا ڤەگێرانا ئەوان چیرۆک و داستاندایە یێن دناڤبەرا کوردان ب خودا هەڤبەشن، هەروەسا یێن دناڤبەرا کوردان و دوربەراندا هەڤبەشن، ئێزدییان د ڤەگێرانا ئەوان داستاندا، ب تنێ ناڤێ قارەمانە نەگوهارتییە، ئەگەر نە، روودان و جوگرافی و کەلتوورێ ژیانکرنا قارەمانا ل گوری جڤاکاێ ڕابوون و رونشتنا کوردی گوهارتییە، وەکو داستانا لەیل و مەجرووم، ئەڤەژی بەرەکێ دی ل شورەها فولکلورێ کوردی د ئالیێ دووبارە ئاڤاکرنێدا زێدەدکەت، ئەڤ ڤەکولین ژ پۆختە پێشەکی چەند تەوران پێک دهێت، ل داویێ ژی گرنگترین ئەنجام، پوختە ب زمانێ عەرەبی و ئینگلیزی و ژێدەر پەراوێز هاتینە ب رێزکرن.

١- ئەدەبیاتا فولکلۆری:

بن بەشێن ئەدەبیاتا فولکلۆری یا ئێزدییان ژ ئەدەبیاتا گشتی یا کوردی نە دجودانە، ب تنێ د هندەك جورێن ستراندا تایبەت یێن ڕاستە ڕاست گرێدای باوەریان نەبن وەکو خزێموک و پایزۆک و روبارین، دبن بەشێن هەڤپشکێن مینا (ئەفسانە، داستان، سەرهاتی، چیرۆك، گوتنێن مەزنان، نفرین، پێکەنین و ستران...) دا ئێزدییان ڤەگێران خۆ یێن تایبەت پێ هەنە، کو دەربرینێ ژ پیرۆزی و باوەریێن ئەوان دکەن. (ئەدەبیاتا فولکلۆر یا ئێزدییان د ئالیێ جوران مینا ئەدەبیاتا فولکلۆرێ کوردییە، بەلێ ژ ئالیێ ناڤەرۆکێ ڤە ئەو یا جودایە، دەربرینێ ژ ئێزدییان و ئێزدییاتیێ دکەت) (حەسەن، ٢٠١٣، ل ٥٥).

٢- باوەرییێن ئێزدییان:

ئێزدییان ژبلی کو باوەری ب ئێکانیا خودێ ملیکەت و پێغەمبەر و ئاخرەتێ و خێر و شەران هەیە، د چەندین تێکستێن پیرۆزدا (قەول، بەیت و قەسیدە) هاتینە بەحسکرن، دهەماندەمیدا چەند باوەریەکێن دی هەنە، ئەو باوەری ژی دکەڤنە خزمەتا باوەریێن پیشوەخت هاتین بەحسکرن. پتریا باوەریین ئێزدییان خۆ د پیرۆزیێن ئاسمانی دەمی و جهی دا دهێنە کورتکرن، و یێن ئاسمانی بریتینە ژ رۆژ و هەیڤێ کو هەر ئێک ژ ئەوان خوداوەندێ خۆ دناڤ ئێزدییاندا هەیە، مەلک فەخرەدین خوداوەندێ هەیڤێیە، شێشمس خوداوەندێ رۆژێیە، ئەڤە ژبلی هندێ کو بۆ هەر دیاردە و تایبەتمەندیەکێ خوداوەندک هەیە. (بۆ وزانیارێن زێدەتر ل سەر خوداوەندێن ئێزدییان و ئەرکێن ئەوان بنێرە: جندي، ١٩٩٨، ص ٢٦ – ٣٠) پیرۆزیێن دەمی، بریتینە ژ جەژن و هەلکەفتێن ئێزدییان ژبەرکو پتریا جەژنێن ئەوان ب دەمێن سالێڤە د گرێدانە مینا جەژنا جەمایێ و سەرسالێ

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکولینێن کوردی

..... ب تنێ جەژنا قوربانێ نەبت. پیرۆزی و باوەرییێن جهی ژی بریتینە ژ لالشا نورانی و جه و ئاقدێن خاس و بابچاکین ئێزدییان. **خەرقە، ئێک** ژ پیروزییێن دی یێن ئێزدییانە، ب لبسێ شیخادی دهیتە ناسکرن، ژکەڤندا هندەك خاس و چاکێن ئەوان د خەرقە پوش بووینە، مینا شیخادی، بۆ زانین ژهرە چینەکا ئێزدییان هندەک بنەمال دەستنیشانکری دبەرە خۆدکەن. ژبەر پیرۆزیا خەرقەی و دناڤ ئێزدییاندا چەندین قەول و بەیت و قەسیدە و دوعا پیرۆزیا خەرقە د دەنە دیارکرن مینا قەولێ خەرقە، قەولێ ئیمانێ، قەولێ قەندیلا، قەولێ شێخو بەکر، بەیتا جندی ..... (بۆ زانیارێن زێدەتر ل سەر کەڤناری و پیرۆزیا خەرقەی و رێکێن دورستکرنا رێ و رسمێن دبەر خۆکرنێ بنێرە: رەشکانی، ٢٠١٠، ل ٢٥-٣٦. جعفو و وسلو ٢٠١٣، ل ل ٩٤- ١١٥). **کراسگهورین** ئێک ژ باوەرییێن دی یێن هەر دیارە د فەلسەفەیا ئۆلا ئێزدییاندا ب د باوەریا ئێزدییان ب تنێ قالبێ مرۆڤان دمرت و و روح هەر یە ساغە ژ بەدەنەکێ د چتە بەر بەدەنەکا دیدا و مەرج نینە ئەو بەدەن یێ مرۆڤا بت دبت یێ گیانەوەرەکی بت ئەڤەژی گرێدای خیر و گونە و رەفتارێن کەسێ مری دمینت (پیر سلێمان، ١٩٩٥، ل ٣٥)، لەوما د تێکستە قەلوکێ خۆدا دبێژن:

روحا رەحمانی

نابت فانی

هەر وا ل بەر دەستێ ئێزدانی (باقسري، ص ٦٢).

د ئالیێ **چینین ئۆلیدا** ژی ئێزدی خودان باوەرن، (شێخ، پیر مرید) هە ر ئێک ژ قەوال و فەقیران، خودان ئەرکەکێ دیارکری یێ ئولی و جڤاکییە، ئەڤ ئەرکە دێ ل گو هەبوونا ئەوان د تێکستێن فولکلۆی هێن شروڤەکرن و بەحسکرن. دباوەریا ئێزدییاندا **شێخ و پیر گولێن دارەکێنە** و لەوما هەر دوو چین ژی ب مالا ئادییان هاتینە ب ناڤکرن، ئە ڤ مال دباوەریا ئێزدییاندا خودان پێگەهەکێ بلندن (بۆ زانیاریێ زێدەتر، بنێرە جندي، ١٩٩٨، ص٢٥٤ – ٢٥٨) . هەلبەت ئەڤ باوەری وچەندین باوەری و پیرۆزیین دی د ناڤ ئێزدییاندا هەنە و دەرفەتا ب رێزکرنا ئەوان هەموو باوەری‌ان د ڤەکولینەکا کورتدا ناهێنەکرن. بەلێ ئەو باوەرییێن د ئەوان تێکستێن فولکلۆریدا دهێنە دیتن یێن کو مە ئێخستینە بەر ڤەکولینا خۆ، رەهەندێن ئەوان باوەریا دناڤ ئێزدییاندا ب هوری و تێر و تەسلی هاتینە بەحسکرن و شروڤەکرن.

١-١ئەفسانە: بەرهەمێ هزرێن دەستپێکی یێن مللەتانە، د درحەقێ سرۆشت و ژیاندا "بەرهەمی سەرەتایی ژیانی ئادەمیزاد دادەنرێ و هەولدانێکی سەرەتایی مرۆڤە بەرامبەر بە تێگەیشتنی جیهان و گونجاندن لەگەل سرۆشت و روداوەکانیدا"(عومەر، ١٩٨٦، ل٤٤). ل سەر بنیاتێ ئاڤاکرن و هەبوونا ئەفسانەیان، ئێزدی بووینە خودان هزر د دەرحەقا ئافراندنا دنیایێ و

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکولینێن کوردی

پیرۆزیکرنا دیارۆکێن سرۆشتی و خودێناسییێدا. د پرانیا قەول و بەیتێن ئەدەبێ ئەوان یێ ئۆلیدا، ئەلەمێنتێن ئەفسانەیی دیاردبن، مینا قەولێ زەبونی مەکسور و ئافراندنا دنیایی و قەرفەرقان.. . باوەرییێن مرۆڤایەتیێ بگشتی ل سەر ئەفسانەیا ئاڤابووینە. یاشار کەمال دبێژت: "مرۆڤی ئەم دونیایە بریتییە لە ئەفسانە، لە ئەفسانە پێکهاتووە.ئەفسانەکانی هیندستان، ئەفسانەکانی چین، ئەفسانەکانی ئاسیای ناڤین، ئەفسانەکانی ئەسکیمۆ، ئەفسانەکانی ئەفریقا، جیهان تژەیە لە ئەفسانە. مرۆڤەکان و جڤاتەکان کاتێك گیرۆدە دەبن، لە تەنگەزاربووندا، دونیایەکی خەیاڵی بۆ خۆیان چێدەکەن، جیهانی ئەفسانە بنیاتدەنێن. "(رەحیم، ٢٠٢١، ل٤٢). د ئێزدیاتییێدا ب دەهان ئەفسانە هەنە، گرێدای باوەرییێن ئەوانن، ب رێیا ئەوان باوەرییێن خۆ موکرینە، د هەماندەمیدا بووینە پرنیسیپ د درحەق ژیان، مرن، دنیا و ئاخرەتێدا ... ئەفسانەیا میر مح ئەوان پتریا نڤیسینا ب داستان دایەناسکرن ئێک ژ ئەوان ئەفسانەیا یێن کو کۆمەکا باوەرییێن ئێزدییان تێدا رەنگڤەدان.

١-١-١ ئەفسانەیا میر مح:

ا - پوختەیا ئەفسانێ، ئەفسانەیا میرمح دەربڕینێ ژ هزر و فەلسەفەیا ئولا ئێزدیاتێ د دەرحەق مرنێ و نەمرییێدا دکەت، مرن وەکو حەقیقەت و هەبوون، نەمری ژی وەکو ڤی باوەربوونەکا ئێزدییان، ژبەرکو ئەو نەمری گریدای ب هەبوونا ئەوان سرێ* کەرامەتێن خودێیە یێن د دەتە چاك و دەروێشان، د ئەڤێ ئەفسانەیێدا پتر پالپشتی ل حەقیقەتا مرنێ هاتیەکرن، ژ نەمرییێ، چونکی د باوەریا ئێزدییاندا مرۆڤ توڤێ مرنییە، کوک و ناڤەرۆکا ئەڤێ ئەفسانێ ژی پالپشتییێ ل ئەڤێ یەکێ دکەت، واتە گەریان ل نەمرییێ بۆ پتر تەکزکرنا خەڤیا مرنێیە، ئەو میر محێ کو گەهشتییە نهێنیا نەمرییێ ژی وب بەدیلێن سالا ژیای ب ئەگەرێ غەریبییێ ب حەزکرنا خودێ خۆ ل بەر نەمرییێ ناگرت د کەفتە بەر حەقیەقەتا مرنێ، عزرائیل ب رەنگێ بابە دەروێش و بەلنگازان دهێتە پێشیا میر محێ، بۆ هندێ ئەوژی وەکو هەموو عەڤد و چاکێن خۆدێ بەرەف مرنێ ببەت. د قەولێن ئێزدییاندا هاتییە کو یێ دمینت ب تنێ خودێ و بەشر هەموو توڤێ مرنێیە، واتە مرۆڤ چەند ب حوکم و دەستهەلات و عەمر بت، دوماهیك هەر مرنە مینا ل سەر دونیایی مێڤانەکییە ئەو دێ چت و دنیا دێ مینت و مێڤانەکی دی دێ هێت.

ژ قەولێ مسکینۆ ژارۆ:

دنیا خانە و خان دمینی

بنیادەم بازرگانە و لێ دمینی

بازرگانی بارکر و خان شوندا دمینی (رەشۆ، ٢٠١٣ ل ٦٧٢).

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

میر مح وەکو نموونا لاوازیا مروڤان دهێتەپێش، ل سەر خاترا دیتنا کەسوکارا و غەریبیا ئاخ و وەلاتی، میرمح خەلاتێ نەمرینێ ژبیردکەت یێ کو ژ ئالیێ فەلەکێڤە پێ هاتییەدان. پشتی کو ژ نک فەلەکێ زڤری ژی دیسان فەلکێ سیڤا نەمرینێ دایە دەستێ میرمح، بەلێ د چیرۆکا ئەڤێ ئەفسانەیێدا حەقیقەتا مرنێ ب سەر مروڤاندا زال دبت. ئەڤ بەیت و غەریبا ئێ میرمح د هەلکەفتێن جودا یێن ئێزدییاندا ل سەر زارێ ئولدار و خلمەتکارێن ئولێ دهێتە گوتن. بۆ زانین دناڤ ئێزدییاندا هەفت شاخێن گوتنا بەیت و غەریبێن میر مح هەنە ۲ ژ ئەوان بەحس دەمێ مرنا هەڤژینا میر مح دکەن، ٥ بەیت و غەریبێن دی بەحس ل ئەوێ هەڤدووڤەگیرانا میر مح و فەلکێ دکەن. (بنێرە خانکی، ۲۰۱۱، ل ۱۹ – ٦۹). دبەیت و غەریبا میر مح دا دەمێ ل هەڤدوو ڤەدگێرن، کۆمەکا باوەریێن ئێزدییان ڕەنگڤەدەن، ئەڤ باوەری ب پیرۆزی ئێزدییان دهێنە هەژمارتن.

فەلەك دبێژێتە میر محێ:

چەند جارا م گوتە تە نەچە سەرێ وان گرا ....

گۆرەکی بکۆلە

ل مەزن مەیدانا مەلکێ مێرا ...

پشتا من بدە قوبلەتێ

بەرێ من بدە قوب و هلێلە...

وەختێ چوق و جەماییێت مالا شیخادی د هێن

دا بێژن ڕەحما خودێ ل ڤان هەردوو کێلا (خەتاری، ۲۰۱۰، ل ٥۷ –٥۹).

ب- ڕەنگڤەدانا باوەریین ئێزدییان:

ئەو میرمحێ کو ژبەر ترسا مرنێ هەموو کەسوکار ب جه هێلاین، ب عەشق ڤیان ل نەمرینێ گەریای ب حەزکرنا خودێ و ب ئەگەرێ غەریبیێ ب هەمان عەشق وڤیانێ بەرەڤ مرنێ هاتییە، د ئەڤێ ئەفسانێدا باوەری ب هەبوونا مرنێ وەکو ڕاستییەکا ڤەبری د باوەریا مرۆڤاندا وەکریە، ئێدی فەلك وەکو سمبولا بەخت و مرازێ سۆزا ژیێ هەتاهەتایی پشتی میر مح نەدەتە چ کەسێن دی. د دانوستاندنا میر و مح و فەلکێدا، باوەریێن ئێزدییان دهێنە دیتن، دەمێ میرمح دبێژتە فەلکێ.... گۆرا من ب کولن بەلێ بلا ئەو گوڕ ل مەزنە مەیدانا مەلکێ مێرا بت، وەکو ئاماژە بۆ لالشا نورانی، کو ب پیرۆزترین جهێن ئێزدییانە دهێتە هەژمارتن، هەروەسا بەحسێ (قوب و هلێلا) دکەت قوب و هلێل دوو سەمبولێن پیرۆزێن یێن ئێزدییانە.

- **قوب:** ئەگەر ئەم ب تنێ پەیڤا قوب وەکو ئێک ژ پیرۆزیین ئێزدییان وەرگرین، ب زانین کا د باوەریێن ئەواندا چ دگەهینت، پیرۆزیا وێ چییە، بوچی ب ئەوی ڕەنگی هاتینە

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

ئاڤاكرن، وشێوازێ ئاڤاكرنێ دەربرینێ ژ چ ڕەهەند و مەبەست دكەت؟ دێ ل سەر ئەو فەلسەفەیا ئاڤاكرن و ئەگەرێ پیرۆزیا ئەوێ هەلبین. شێوازێ ئاڤاكرنا قوبێن ئێزدییان ئەوێن كو ب سەمبولێن ئولا ئەوان دهێنە هەژمارتن دەربرینێ ژ هێمایێ ڕۆژێ و تیرۆژكێن ئەوێ دكەن و هەروەسا دەربرینێ ژ هێمایێ عەردی و هەر چار ئەلەمێنتێن ژیانێ (ئاڤ، ئاخ، بای و ئاگر) ژێ دكەن. (خانكی ٢٠١٦، ل٤٤). واتە هەر پەیڤەك د بەیتا میر مح دا هاتی و گرێدای باوەرییێن ئێزدییان بت دبتە ئەگەر كو گوهدار و خواندەڤان بەرەف پتر ناسكرنا باوەرییێن ئێزدییان بچن، ژبەركو ل پشت هەر پەیڤەكێ رەهەند و ڕامانێن باوەریا ئێزدییان دناڤدانە

- **هلێل:** ژێ ب هەمان ڕەنگ پا پیرۆزە و هلێل یا ب سەرێ قوبێڤە، واتە گوپیتكا ئەوێیە ژ دەستەكێ درێژ و سێ توكێن گرۆڤر پێكدهێت ئەڤ ژمارە ل گۆری جورێ قوبی و رەنگێ ئەوی دهێتە گوهارتن، هەر سال یان هەر سال چەند جارا ل گوری هەبوونا جەژن و هەلكەفتا، پەرییێن هلێلێ كو ژ رەنگێ (سور، سپی، كەسەك و زەر) پێكدهێن ب سەر دهێنە نووكرن (گوهارتن)، ئەو ڕەنگ ژی وەكو نیشانەكێنە بۆ رەنگێن بەهارێ. (بۆ زانیارێن زێدەتر ل سەر ڕەهەند و ڕامانێ قوب و هلێلێ بنێرە: الجندي، ٢٠١٢، ص٢١٣ – ٢٢٦) هەروەسا د بەیتێدا دیاردبت كو میر مح جهێ ڤەشارتنا خۆ ژی كو لالشا نورانیە ب مەبەست هەلبژاردیە، یا ئێكێ ژبەر پیرۆزیا جهی. یا دووێ ژبەر سەرەدانا ئەوان كەسێن ب هەلكەفتێن جودا و جەژنا جەمایێ دهێنە لالشێ، داكو كلێلیت گورێ ئەوی ببینن و بێژن ڕەحما خودێ ل ئەڤان كێلكا بت: هەر وەكو د كوپلا دووێدا هاتی. واتە جەژنێن ئێزدییان ژێ تێدا ڕەنگڤەدەن، بەلێ ل گۆری بووچونەكا دی، تەرمێ میر مح بوویە ستێر، ل ئەسمانا مایە و نوكە ژی دبێژن (ستێركێت میر محێ) و دناڤ مللەتیدا یا بەلاڤە، دەمێ هاڤینێ خەلك ل سەر بانا دنڤست و خەوا ئەوان نەدهات دگوت: هەفت جارا بێژن: " تەرمێ محێ بابێ محێ، محێ لپشتێ چوو بەهشتێ!) دێ نڤن (رەشۆ، ٢٠١٣، ل ٦٥٢).

دئەڤێ بەندە غەریبیێدا، لالش، قوب و هلێل، جەژنا جەمایێ و جوقەتا شیخادی كو ژكەسێن دیندار پێكدهێت كو باوەری و پیرۆزیێن ئێزدییانە رەنگەڤەدەن.

- مرن وەكو حەقیقەت و باوەریەكا ئۆلی:

پشتی كو میر مح ئەوعەمرێ درێژ بری دبێژت: ئەڤە دنیایە نە مولكێ مەیە ئەم نكارین هەتا هەتایێ لێ بمینین، گەرەكە ئەم ب حەقیا مرنێ ژ ئەڤێ دنیایێ باربكەین، بەرەف مالا حەق و ئاخرەتێ كو مالا هەتا هەتاییە بچین، میر مح میر بۆ ئەوێ حەقیێ حەز دكەت جهی ڤەشارتنا ئەوی ل لالشا نورانی بت، كو جهێ ڤەشارتنا چاكێن خودێ یێن مینا میر محێ نە.

غەریبۆ مالێت ل هێرە نین...

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەكۆلینێن كوردی

مالێت مە لالشا نورینن ...
غەریبۆ، غەریبۆ، غەریبۆ(خەتاری، ٢٠١٠، ل٦٠ – ٦١).

دکوپلەیەکا دیدا مرن وەکو حەقیقەتەکا ڤەبر لگەل فەلسەفەیا ئێزدییان د ئالیێ مرنێدا یەک دگریت، و میر مح گەهشتییە ئەوێ باوەریی، لەوما دبێژت: حەیف و سەد مخابن، ئختیارێت گران، مێرێت عادل، ئەوژی ب خەم و خەیالێت خۆ دا چوون و پشتا خۆ دانە ئەڤێ ئومەتێ.
غەریبۆ ئێڤارە ئێڤارە خەو ل چاڤێ مە نەتێ...
قورغێ بەرێ خۆ دا لالشەکە نورانی
هەتا چیایێ مشەتێ
حەیف و سەد مخابن، ئختیارێت گران ....
پشتا خۆ دانە ڤێ ئومەتێ
غەریبۆ، غەریبۆ، غەریبۆ (خەتاری، ٢٠١٠، ل ٦٢).

ل سەر هەمان پرسێ و حەقیا مرنێ... ئێزدی د قەولێن خۆ یێن پیرۆزدا د دەنە دیارکرن ،کو مرۆڤ چەند ژیەکێ درێژ دەرباز بکەت، دئەوی ژیێ درێژدا چ پلە پایا ئولی جڤاکی هەبت، هەر دێ رۆژەکێ ژ رۆژان مێڤانا مالا حەق بت، دێ ژ کاسا مرنێ تام کەت هەر وەکو د (قەولێ مسکینۆ ژارۆ)دا :
کا ئەو خاسێت ل ڤر دخاس
کا دەروێشێت ب تزبی و وەکاز
ئەوان ژی دناڤ گورێ دا کرن قیاس (دنانی، ب ١، ٢٠١٢، ل ٢٠٩، ٢١٠).

ئەڤ د ئەفسانە ئەی چەندێ خویادکەت، کو خودایەک یێ هەی و کەس نابتە هەڤال عەمرێ ئەوی، ب تنێ مان بۆ ئەوییە و مرۆڤ بۆ مرنێیە، هەموو روودانێن د ئەڤێ ئەفسانێدا ب شیان و حەزکرنا خودێ ڤە هاتینە گرێدان، لەوما خەلک وەکو ئەفسانە نابینت، بەلکو وەکو سەرهاتی و هەبوونەکا حەقیقی، کو خودایێ مەزن ڤیایە مرۆڤان ل سەر هەبوون و خەلاتێ نەمریێ تاقی بکەت، بەلێ خۆ ل بەر نەرگرتینە. دبیت ژی ئەڤ ئەفسانە پێشوەخت یا وەسا نەبت ب ئەڤی ڕەنگی نەهاتبتە گوتن، واتە ئەو شیانێن کو مە ب خودێ، لالش، ئاخرەت و فەلکێڤە گرێدداین، زێدەکرنێن کوردی یێن پشتی یەکتاپەرستیێ بن، واتە ل گۆری پێشکەفتنا و گوهاتنا هزرا خۆ د دەربارێ هەبوونا خوداوەند و خودای هەبوونا دنێ و ئاخرەتێ تشت ل سەر هاتبنە زێدەکرن. هەتا ب گەهیتە ئەوی ڕادەی کو ببنە هێڤنێ دورستکرنا بەرهەمێن مینا (قەول و بەیت و قەسیدە و غەریبی) کو دبنە کورتکرییێن ئەوان ئەفسانە، داستان چیروکێن دوور و درێژ، ژبەرکو دشیانێن

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

کەسیدا نینە ئەوان هەموو ئەفسانەیا ب هەموو هورگلییێن ئەوانڤە ژبەر بکەن، لەوما قەول و بەیت و قەسیدەیان جهێ ئەوان گرت، بۆ هندێ ب زووترین دەم بهێنە ژبەرکرن و بۆ درێژترین دەم ژی ل بیرا خەلکێ بمینن و بهێن پاراستن، واتە قەول بەیت بووینە بار سڤکیەکێیە بو باوەردار و خواندەڤانا د وەرگرتنا پرنسیپ شیرەتاندا، ب کورتی گەلەک ژ قەول بەیتێن ئێزدییان ئەفسانە و چیرۆک و سەرهاتی ل پشت هەنە، ئەڤ ئەفسانەیە ئێک ژ ئەوانە، ب هەمان رەنگ ئەفسانەیا میر براهیمێ ئادەما ژی.

١-١-٢ ئەفسانەیا میر براهیما ئادەم.

ا. پوختەیا ئەفسانێ.

ئەو روودان و سەرهاتییێن د ئەڤێ ئەفسانێدا هاتین، دەربرینێ ژ هزر و باوەرییێن ئێزدییان دکەن، ب رێکا روودانێن ئەڤان ئەفسانا ئیمان و باوەرییێن خۆ دپارێزن و ب هێز دکەن، ژبەرکو ئێزدی ئەڤان هەموو روودانێن ئەفسانەیی ب شیانێن خودێ ڤە گرێدەن، واتە هەر تشت ب رێیا ڤیان و حەزکرنا خودێ هاتییەکرن. قارەمانێ ئەڤێ ئەفسانێ یانژی ئەم دکارین بێژین چاک و دەروێشێ ئەڤێ ئەفسانێ میرا براهیمێ ئادەمایە، پوختەیا ئەڤێ ئەفسانێ زفراندنا میر باهیم ئادەمە بۆ لالشا نوورانی و کو وەکو جارن ببتە کەسەکێ فەقیر و خەرقە پوش دەست ژئەوی مالێ دنیایێ بەردەت یێ کو نە ب کەد و حەلالیا کارێ ئەوی پەیدابووی.

مراز و داخوازیێن چاک و قارەمانێن ئەفسانەیا یان ب رێیا دوعاکرنێ ژ خودێ، یان ب رێیا چاکەکێ، مینا خدرلیاس و خدر نەبی، کو دباوەریا ئێزدییاندا ب بابێ مرازان دهێنە هەژماتن جێ بەجێ دبن، جێبەجێبوونا ئەڤان رەنگە مرازان د گەلەک چیروک و سەرهاتیێ کوردان ب گشتی یێن ئێزدییان ب تایبەتی دووبارەدبن، هەروەکو د خەلاتکرنا (عاشق غەریب و ئێزدی میرزا و خەج و سیابەند) دا دیاردبت، **عاشق غەریب** ب لێدانا تەمبوورێ و گوتنا دەنگبێژیێ هاتیە خەلاتکرن و **ئێزدی میرزا** ژی ب هێزا و زەند و بازێن خۆ. یان دەمێ بۆ **دەروێش ئادەما** ب خۆ ژی کو دبتە بابێ میر براهیم ئادەم (خدر لیاس) دۆڕ و جەوهەر بۆ نەختێ کچا میرێ خورستانێ (خەجیجە) پەیداکرین ... (Heci,2002,I 475-500 شنگالی،٢٠١١، ب ١ -٢)د ئەفسانەیا میر براهیمێ ئادەما دا هەر تشت ئەفسانەیە، روودان، دەم شیان، زمانێ گیانەوەرا...

ب- باوەرین ئێزدییان د ئەڤێ ئەفسانێدا.

دڤەگێرانا ئەفسانێدا ناڤێن چاکێن ئێزدییان دەربازدبن مینا (شێخ فەخرێ ئادیان) کو پتریا ئەدەبێ ئۆلا ئێزدییان ژ کەد و زەحمەتا ئەوی هاتیە هەبوونێ، هەروەسا لالشا نوورانی ژی وەکو جهەکێ پیرۆزێ ئێزدییان تێدا ب حوکمێ جە گرتنا باوەرییێن ئێزدییان د ڤەگێرانا

Zakho Centre for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخو بۆ ڤەکولینێن کوردی

ئەڤێ ئەفسانەیێدا هەروەسا گریدانا ئەوان شیان روودانێن ڕادەبەدەر ب هێز و هەبوونا خۆدێ ڤە، هەموو تشت هاتییە بەرئاقلکرن، ژبەرکو د ئاقلێ هەر باوەردارەکیدا ئەو رووداان گەلەک ژ شیانێن خودێ کێمترن، واتە خودێ دکارە ژ ئەوان شیان وهنەران پتر بدەتە چاک و عەڤدێن خۆ.

ئەو هەموو ئەفسانەیێن گرێدا ئۆلا ئێزدییان، ژبلی کو نوێنەراتیا هزرا کوردی د دنیابینیا دنێ و ئاخرەتێدا دکەن، د هەماندەمیدا ئەڤ ئەفسانە ب مەبەست بۆ باوەرداران هاتینە لێکدان و گوتن، دناڤا ئەواندا نامە بۆ باوەرداران هاتینە هنارتن، بۆ نموونە د ئەڤێ ئەفسانەیێدا. (مالێ دنیایێ، کەدا حەلال و حەرام، پیرۆزی و حەلالیا کارێ شڤانیکرنێ وەکو کارەکێ پیرۆز، کو ل سەر هەمان بنەمای و پیرۆزیا ئەوی کاری (مەمێ شڤان) د شڤانیکرنێدا ب خوداوەندێ (پەز تەرش و تەوالی) هاتییە دانان، نوکە مەزارێ ئەوی ل خانکێیە، ب کورتی کورمانجی د ئەڤێ ئەفسانێدا، میر براهیم ئادەما پشت خۆ دایە مالێ دنیایێ، یێ کو نە ب کەدا ئەوی هاتیە لێکدان و ب ڕەخ کەدا زەلال و حەلال کەفتیە، زڤریە سەر دەروێشیا خۆ (خەرقە پوش – فەقیر)ل لالشال نورانی . هەروە کو دسەبەقێن قەولێ میر براهیم ئادەما دا هاتی:

هوون ببینن میریا میر براهیمە،

ئو تەرک کرن مفتان و خزینە،

هەتا گەهشتە جهێ مەعریفەت و ناسینە. (ڕەش، ٢٠١٣، ل ٨١٧)

ئەڤ ئەفسانە ژی مینا ئەفسانەێن دی یێن ئێزدییان ب هەبوونا **(قەول)**ەکی پیرۆز هاتییە کورتکرن، د ئەوی قەلیدا دیاردبت کو دوو چاکێن خودێ، بۆ زڤراندنا میر براهیما ئادەما ژ خورستانێ هاتینە هنارتن، بۆ هندێ ب زڤرتە لالش و بکەنە کەسەکێ **(خەرقەپۆش)** ژ بەرکو د بنیاتدا ژ چینا فەقیر و دەروێشایە هەروەکو د قەولێ میراهیما ئادەما دا هاتی:

میر براهیمو ئەم هاتینە بێژینە تەیە

قەسدکە لالشێ لبەریکە خەرقەیە

ئەو لباسێ بابێ تەیە. (دنانی، ب٢، ٢٠١٣، ل١٤٤)

هەر د ئەڤی قەولیدا ئەوێ ب کورتبریا خۆ دەربڕینێ ژ ئەفسانەیا میراهیم ئادەما دکەت، مە شیرەت کو خۆ ژ نێچیرکرنێ دوور بێخن ب تایبەت نێچیرا غەزالێ ب ریکا ئەوێ ژ هەموو گیناوەرێن دی کو نێچیرا ئەوان ژی نەهێتەکرن ب تایبەت ژ ئالیێ فەقیراڤە (دەروێش) هەروەکو د سەبەقەیەکا هەمان قەولیدا دیاردبت.

دابوە دەڤێ کڤانێ تیرە

پێش بەریوو ئاسکەک ب شیرە

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخو بۆ ڤەکولینێن کوردی

برایمۆ تو خودێ نەکە ژیرە

ل لالشێ تو ل سەر هەفت بابای فەقیرە (دنانی، ب٢، ٢٠١٣، ل١٤٥).

دئەڤێ سەبەقەکا قەولیدا غەزال ب زمان دگەرێت، ئەسل و بنیاتێ میر براهیم ئادەم ل بیرا ئەوی دئینت، دبێژتێ ئەو ئەسل بنیاتێ تو ل سەر گیانەوەرا ناکوژن، یانژی غەزالا ناکوژن، ژبەرکو تو ل سەر پشکا فەقیر و دەرویشا دهێیە هژمارتن. ب چەند سەبەقەکێن دی یێن قەولی دووبارە جەختییێ ل ئەڤێ چەندێ دکەت (بنێرە: دنانی، ب٢، ٢٠١٣، ل١٤٣ - ١٤٨) هەروەسا د قەولیدا دایە دیارکرن کا چەند خوارنا مالێ حەرام یێ ب زەرەز و بۆ مرۆڤان ل ئاخرەتێ دبتە پشتەبار، مالێ حەلال سەرفەرازییە (مەمێ شڤان) ب ڕەنگەک ئەفسانەیی نموونەیا هەرە بلندە ئەوێ حەلالخورییێیە، واتە نەحەرامیێ خواریە و نەژی قەبولکریە مالی و میراتێ حەرامخۆرییێ ژ کەسەکی وەربگریت. دسەبەقەکا قەولیدا مەمێ شڤان د بێژتە میر براهیم ئادەما

شڤان وێ وە دبێژت چوخێ تەی حشکە

تژی مار و دوپشکە

خودێ بکەم نە بار تێ هەبت و نە پشکە. (دنانی، ب٢، ٢٠١٣، ل١٤٧).

ب شێوەیەکێ گشتی ئەڤ باوەریین ئیزدییان د ئەڤێ ئەفسانێدا ڕەنگڤەدەن: **خەرقە، دەرویشی،(فەقیر) وەکو چینەکا ئێزدییان، لالش و شێخ فەخرێ ئادییان مەمێ شڤان.**

١-٢ داستان: جورەکێ ئەدەبیاتا فولکورییە" گەلەك بویەر و کەسایەتی و دەم و جە و دیالوگ و بابەت تێدا هەنە، ڤێجا چ ب راست ژی هەبوبن یان ژی دئاشوپی و ئەفسانەیی بن"(حەسەن، ٢٠١٣، ل ٥٥) هندەك رودانێن داستانان بەرئاقلن دبینن و دبێژن: نە ل ئەوی ئاستینە کو عەقل قەبول نەکەت. "رووداوەکانی داستان بەگشتی لەگەل عەقلدا دەگونجێن و باوەریان پێ دەکرێ، لەو بابەتانە نین کە عەقل توانایی وەرگرتنیانی نەبێ" (فەریاد فازیل عومەر، ١٩٨٦، ل٤٧). ئێزدییان د ئەدەبیاتا خۆ یا فولکلۆریدا چەندین داستانێن تایبەت هەنە مینا (**داستانا عاشق غەریب و شاه سەنەم، داستانا گیلا میر ئەتلس، داستانا ئێزدی میرزا و داستانا دەرویشێ عڤدی ...هتد**) ئەڤ داستان ب مولکیەتا ئەدەبیاتا فولکلۆری یا ئێزدیانە دهێنە هەژمارتن، ل سەر بنەمایێ هەبوونا ئەوان، بەشەک ژ قەول و بەیت و قەسیدەیێن پیرۆز هاتینە ئاڤاکرن. ئێزدییان ژبلی داستانێن خو یێن تایبەت د پتریا داستانێن کوردیدا ڤەگێرانێن خو یێن تایبەت پێ هەنە، مینا داستانا مەم و زینێ خەج و سیابەند، زەمبیلفرۆش هەروەسا ڤەگێرانێن خۆ یێن تایبەت ب ئەوان داستانێن هەڤبەش یێن کوردان لگەل دەروبەران ژی هەین هەنە، وەکو داستانا لەیل و مەجرووم. **بۆ نموونە دڤەگێرانا د داستانا خەج سیامەندا** خدرلیاس هێز و چەک و پێشکێشی سیابەند کرینە، گوتیێ نە تو ب

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکولینێن کوردی

نەخوشیی دمری نە ژی ب دەستێ مرۆڤ و گیانەوەرا دهێیە کوشتن، ب تنێ پەزێ پەز کوڤی نەبت، کو دباوەریا ئێزدیاندا دگەل ئەواندا ژی عەلوییێن کورد (خدر لیاس - خدر زیندە) ب خودانێ ئەوی پەزی ناس دکەن. ئەڤە ژ ئالیەکیڤە، ژ ئالیەکێ دیڤە قورتالکرێ سیبامەند ژ ئێش و لێدان و ڕەزیلێت ئەوی (مالا ئادیایە) ئەڤ مالێ دئالیێ ئۆلیدا پایەبلندیا خۆ دناڤ ئێزدیان و باوەریان ئەواندا هەی، کو ژ شێخ و پیران پێک دهێت ب شیرەتکار و ڕێبەرێن ئۆلی یێن ئێزدییان دهێنە هەژمارتن.

١-٢-١ داستانا لەیل و مەجروم کا چاوا ئێزدییان د ڤەگێرانا داستانا خەج و سیامەندا ڤەگێرانا خۆ هەیە کو داستانەکا هەڤپشکا یا کوردانە، ب هەمان ڕەنگ د ڤەگێرانا داستانا لەیل و مەجرووم کو داستانەکا هەڤپشەکە مللەتێ کوردە دگەل مللەتەکێ دی، د ڤەگێرانا ئەوێدا واتە دەڤەر کریە شنگال، ڕوودانێن ئەوی ب ژیانا کەلتووری یا کوردانڤە گرێداینە، واتە کوچەر و دەشت و زوزان تێدا هەنە، هەروەسا ئێک ژ خوداوەندێن ئێزدییان (شێخ عەبروسە کو ب خوداوەندێ برق و بروسیایە، لەیلێ هیڤیەکێ ژ ئەڤی خوداوەندی دکەت کو تاڤیەکە بەفر و بارانێ لێ بکەت، دا پێشوەخت مالا بابێ ئەوێ ژ زوزانا ڤەگەرن و ب گەهتە ئەڤینداری خۆ مەجرووم. (بۆ خواندنا تەماميا داستانێ بنێرە:جندی،٢٠١٦، ل ١٨٩ – ٢٠٢) هەروەسا ج سترانا ئەوێدا ژی ئەڤ چەندە خویا دبت:

لەیلێ بانگکر:

یارەبی توبی رەحیمی، توی کەریمی، توبی ڕەحمانی

یامللک عەبروس تو دەنگ لگاڤا بکی، گاڤەکە بەرفێن تاڤەکە تەیروکێ تو بدی لزۆزانا نەمینت نە چێرا پێز، نە چێرا چێلەکا، نە چێرا حەیوانا ... (جندی،٢٠١٦، ل ٢٠٠)

د هندەک داستاناندا هەتا داویا داستان ڕوودان د نورمالن، مینا چیروکەکێ دەربازدبن، بەلێ ل داویێ ب ڕەنگەکێ ئەفسانەیی ڕاستیا ڕوودانێ دیاردبت بۆ نموونە (**داستانا میر ئەتلس**) دەمێ میر ئەتلس دزڤرت و دزانت کو خواستیا ئەوی یا چوویە بەر ڕەحما خودێ، بەلێ نزانت کو ئەگەرێ مرنا ئەوێ ب ژەهرخوارکرنێ بوویە، پشتی بریارا کولانا تربا ئەوێ ددەت ب دوعاکرنێ دووبارە گیان دەربازی لەشێ خواستیا ئەوی دبت و ڕاستیا مرنا خۆ بۆ ئەوی ڤەدگێرت. بنێرە تێکستێ داستانا ناڤبری(حەسەن، لالش ١١، .. ل ١٢٦ – ١٣٢). واتە پتریا ئەڤان داستانا قارەمان و دەم و جهێن خۆ هەنە، هەبوونا ئەوان ڕاستیەکە، بەلێ د ڤەگێرانا ئەواندا و ل سەر بنەمایێ باوەریا ئۆلی سڕ و کەرامەت، هەبوونا هێزەکا ڕادەبەدەر ئەوا کو ژ چاک و قارەمانا ئەوا ژ ئالیێ ملیاکەت و چاکێن خودێ ڤە بۆ ئەوان دهێتە پێشکێشکرن، لەوما ئێدی ئەو ڕوودان ئەفسانبوونێ دچن، وەکو داستانا (ئێزدی میرزای کەندالی،خەج و سیابەند گێلا میر ئەتلس و ئاشق غەریب....(بنێرە، شنگالی،٢٠١١ ب ١، ب٢).

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

١-٢-٢داستانا عاشق غەریب و شاھ سەنەم:

ا- پوختەیا داستانێ:

د ئەڤێ داستانێدا ژی هەر هەبوونا هێز و کەرامەتێە یێن ئێزدییان باوەری پێ هەی. ئەوا کو ڕێکا خدرلیاس ب مرۆڤێن چاک بێ مەجال دهێتەدان، ب ئاشق غەریب ئێک ژ ئەوانە، ئەو خەلات ژی ساز و دەنگبێژییە، خدر لیاس ب هاتنا خۆ بۆ نک عاشق غەریب سێ پێشنیازا وەکو خەلاتکرن پێشکێشی شاھ غەریب دکەت، **یا ئێکێ شڤانیەکا باش یا دووێ جوتیارەکێ چالاک و ژیهاتی، یا سێیێ عاشقەکی دەنگ زەلال و خۆش (سترانڤان و دەنگبێژ)** ئەگەر ب تنێ ئەم هزرا خۆ د ئەڤان پێشەیاندا بکەین، دێ بینن هەرسێ گرێدای کەلتووری ئێزدییانە، هەرسێ ژی ب کەد و کارێن پیرۆز دهێنە زانین، واتە کا چاوا شڤانی و جووتیاری کەدەکا حەلالە و پیرۆزە وەسا دەنگبێژی و مۆزیک ژی دکەلتووری ئێزدییاندا پیرۆزە.

- ڕەنگڤەدانا باوەریێن ئێزدییان:

دناڤ ئێزدییاندا شڤانی پیرۆزە، **(مەمێ شڤان)** شڤانیا خۆ ب کەدەکا حەلال و پیرۆز کریە، هەوەکو د ئەفسانەیا (میر براهیمێ ئادەما) دا هاتی لەوما بوویە خوداوەندێ تەرش و تەوالی. **جووتکاری** ژی ئێک ژ پێشە و کەدێن پیرۆزە، ب دەستپێکرنا وەرزێ چاندنێ جەژنا جەمایێ دناڤ ئێزدییاندا دهێتە گێران، ئەڤ جەژنە هەفت رۆژە دکەڤتە رۆژێن ٢٤- ٣٠ ئەیلولا رۆژهەلاتی یە، واتە ژ ٦- ١٢ چریا ئێکێ یا زاینی تێدا رێ و رسمێن ئۆلی یێن جودا جودا دهێنە پێشکێشکرن، ژ ئەوان رێ و ڕسما قوربانیدانا (گا)یەکییە، ب مەرەما هندێ کو سالا چاندنێ سالەکا ب خێر و بەرکەت بت. (بنێرە سلیم، ١٩٩٩، ص ١٩ – ٢٢ .141 -xemo,2001, g 142) **جەژنا بێلندێ** ئەوا دکەڤتە ئینیا دووێ ژ چلێ زڤستنایێ یا کو ب رێ و ڕسمەکا تایبەت ب هەلکەفتا داوی بوونا وەرزێ چاندنێ دهێتە گێران کو دبێژنێ (گورگە گا) (بۆ زانیارێن زێدەتر بنێرە،خانکی، ٢٠١٦، ل ٤٩). **مۆزیک** ب تایبەت ساز، ئەوا کو ژ ئالیی (خدر لیاس) بۆ شاھ غەریب هاتییە پێشکێشکرن، ئامیرەکێ پیرۆزە ل نک ئێزدییان ب (سازێ ئێزی) ب ناڤ دکەن، ئەڤە ژبلی پیرۆزیا (دەف شەبابا) کو ب ژەنین و لێدانا ئەوان، روح کەفتییە بەر قالبێ ئادەم، هەر وەکو د (قەولێ زەبوونی مەکسوور)دا هاتی (دنانی،ب ١،٢٠١٢، ل ٣٩٧) . واتە ئەو هەرسێ پێشەیێن ژ ئالیێ خدر لیاس ڤە بۆ ئاشق غەریب هاتینە پشنیازکرن دناڤ کەلتوورێ ئێزدییاندا کەد و پێشەیین پیرۆز دهێنە هەژمارتن. ئەڤەژی دبتە بەلگە کو ئێزدییان ئەفسانە داستان چیروکێن خۆ ل گوری باوەری خۆ داینە ئاڤاکرن وب ئەڤێ یەکێ پاززوونکا فولکلورێ کوردی دئالیێ هزرکرنێدا ب سەنگتر کریە.

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

٣-١ سەرهاتی و چیرۆک: د صیرۆک و سەرهاتیاندا هەم ژیان و نەریتێن جڤاکی و ئۆلی، هەم ژی ئەو مەرگەسات و دەردەسەرییێن ب سەر ئێزدییاندا هاتین، بووینە هێڤێنێ ب دەهان سەرهاتی و چیرۆکان، ئەڤ سەرهاتی و چیرۆک د هەبوونا خۆدا، ئۆلی، قارەمانی مینا سەرهاتیا شێخ میرزایێ ئاقونسی ... (شنگالی، ب١، ٢٠١٢) ئەڤیندارینە، مینا خەنسێ و رەشۆ... هتد(بەستامی، ١٩٩٩). بەلێ جۆرێ هەر تایبەت یێکو ڕاستەڕاست گرێدای باوەرییێن ئۆلی یێن ئێزدییان بن سەرهاتییێن دووبارەبوونا گیانینە بۆ ژیانێ دقالبێ مرۆڤ یان گیانەوەراندا کو ئێزدی دبێژنێ (**کراس گوهورین**) کو ب ئێک ژ باوەرییێن ئۆلی یێن هەرە موکم و پیرۆزێن ئێزدییان دهێتە هەژمارتن، مەرەم ب هەبوون و ڤەگێرانا ئەڤان سەرهاتیا موکمکرنا باوەریا ئۆلییە ب کراس گوهورینێ و ئێزدییاتیێ، ژبەرکو دەمێ گیانێ کەسەکێ ئێزدی دووبارەدبت، ئەگەر ئەو کەسێ گیانێ ئەوی دووبارە بووی، نە ل ناڤ ئێزدییان ژی بت، خۆ ب ئێزدییاتیێ دنیاست و د ئەوێ ناسبوونێدا پاراستنێ ل سەر بیرباوەرێن خۆ دکەت، یانژی حەزدکەت دەمێ جارەکە دی گیانێ ئەوی دووبارەدبت، ژ بەدەنا ژنکا ئێزدی ژ دایک ببت. هەم ژی شیرەتکرنە بۆ هندێ باوەردارێ ئێزدی خۆ دووری خرابکارێ بکەت، ژبەکو گەلەک جاران ب مەرەما جەزاکرن و پەشیمانکرنا ئەوان کەسێن کارێن خراب د ژیانا خۆدا ئەنجامدایێن گیانێ ئەوان دبەدەنا گیانەوەکیدا دووبارە دبت، لەوما ل سەر بنەمایێ ئەڤان هەر دوو ئەگەران (باوەری ب کراس گوهورینێ و پاراستنا ئێزدییاتیێ) ئەڤ سەرهاتی ل جڤاتێن ئۆلی جڤاکی دهێنە گوتن.

بۆ زانین پتریا کەسێن خۆ د کراسەکی دیدا دیتین، کەسێن ئولدار و خلمەتکارێن گەلیێ لالشێ بووینە، بۆ نموونە سەرهاتیا دای حسنۆ، سەرهاتیا فەقیرێ چەقلتو، خۆ ناسینا بابەچاویشەکی... هەر ب رێکا ئەڤان سەرهاتیا (بوخواندنا چەند سەرهاتییێن هەمان بابەت بنێرە: خانکی، ٢٠١١. شنگالی، بەرگێ ئێکێ، ٢٠١١، ل٤١-١٠٨. خەمۆ، ٢٠٠٨). ل گۆری ئەوا د چیروک و سەرهاتییێن خوناسکرنێدا (کراسگوهرین) هاتین ئەوان کەسێن خۆ دکراسێ دووێدا دبینن و خۆ دناسن، بەلێ کەسێن دی ئەوان نەناسن، ژبلی هندەک کەسێن ب کەرەم و ئولدار نەبن وەکو (کۆچەک و بابەشێخ) ئەگەر خۆ گیانێ ئەو کەسی د بەر گیانەوەکی ژی دا بت، ئەو کەسێن گیانێ ئەوان د ناسن سەرهاتی و ئەگەرێن دووبارە بوونا گیانی ئەوان بۆ ژیانێ ڤەدگێرن. (بنێرە خەمۆ، ٢٠٠٨، ل ٢٧، ٣٤).

سەبارەت چیرۆکێن ئێزدییان ژی ل گۆری دابونەریت و ژیانا ئەوان یا جڤاکینە، شیرەتێن جڤاکی و ئۆلی و بەرخودانیا ژ بیرباوەران تێدا دیاردبن. "چیرۆك شابەشانی ئەو قەومە دێتە خوارەوە پەردەی ژێری و ژیانی کومەلایەتی و ئەخلاقی و بەرزی و نزمییان لە

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکولینێن کوردی

مەیدانی تەفکیری و شارستانێتیدا دەرئەبرێ" (سوججادی، ١٣٨٩، ل ١٢٣). پتریا چیروکێن ئێزدییان ب باوەرییێن ئۆلی دتامدانە. هەتا ڕادەیەکی بلند ئەو سەرهاتی د نێزیک ئێکن، گەلەك جاران ئێك تێکست هەم وەکو سەرهاتی و هەم ژی وەکو چیرۆك دهێتە هەژمارتن، بەلێ جوداهیا چیرۆکێ گەل سەرهاتیین کراسگهورینێ جڤاکی ڕاستی تێدا هەیە، بەلێ چیروک خەیالە، مینا چیروکا سوزا گیانەوەرا، ..... ژبو خواندنا تێکستێن هندەك چیرۆکێن ئێزدییان (بنێرە فارقینی، ئا، بێجرمانی، ٢٠١٢، ٢٠١٢. خەتاری، ٢٠١٣، خەمو، ٢٠٠٨، خانکی،٢٠١١. شنگالی، ب ئێك، ٢٠١١. ئوسمان، ٢٠٠٨).

٤-١ گوتنێن مەزنان: د دەربرینێدا خۆدا دسادەنە، د سادەبوونا خۆدا د تێر و تژینە، پێشیێن مە هەموو سەربۆر، سەرهاتی و هەلویست و ڕوودانێن ژیانا خۆ د کورتە گوتنەکا ڕێکوپێکدا لێکداینە، ئەڤ گوتنێن تژی ڕامان و مەبەست، بۆ ب هێزکرنا گوتن و بوچوونا د سوعبەت و دانوستاندنێن جڤاکیدا دهێنە گوتن. گوتن ب هەموو لایەن و هورگلییێن ژیانێ و ژیانکرنێ هاتینە گوتن. سەرۆکانیا گوتنێن مەزنان دناڤ کەلتورێ کوردیدا ئێکە، بەلێ ژبەر جوداهیا ناوچەیی و زاراڤان، گەلەک جاران ئێک گوتن ب شێوازێن جودا بۆ ئێک مەبەست هاتییە گوتن. (بۆ دیتنا نموونا بنێرە: شوکریە ڕەسول، ٢٠٠٨،ل ٨ -٩). چاوا جوداهیا هەلویست و سەربورێن ژیانێ و زاران گوتنێن مەزنان داینە چێکرن، هوسا ئێزدی ژی وەکو باوەریەکا جودا، بووینە خودان هندەك گوتنێن خۆ یێن تایبەتن کو گرێدای باوەرییێن ئەوان یێن و ئۆلی جڤاکیڤە. میناك:

- **بێ شێخ <u>و پیر</u> نەچە سەر داوەتا میر.**

شول ژ شێخ و پیرا خرادبێ. (عەلی شنگالی، ٢٠١٠، ل ٢٨ - ١٢٤).

- **<u>بێلندە</u> و بێدەرا بەرفێ یە هندە.**

- **جەلی و جەلالەت، ری چۆن و ب خسارەت و کەچك ژی نەهاتە <u>زیارەت</u>.**

- **ج ڕۆژا گولانە <u>توافا مەمێ شڤان</u>.**

- **گاڤا ڕۆژا ئێزی نەکەڤە کانوون؛نابە قانوون.** (خانکی، ٢٠٢٠، ل ١٢، ١٦، ١٧، ٣٩).

باوەرییێن ئێزدییان د گوتنێن بوریدا ئەڤەنە: **چینێن ئێزدییان**، ژبەرکو د ئالیێ ئولیدا ئێزدی ژ سێ چینا پێک دهێن (شێخ، پیر و مرید) **بێلندە** ئێک ژ جەژنێن ئێزدیانە و دکەڤتە چلێ زڤستانێ، **زیارەت** ب واتە لالش ب پیروزترین جهە د باوەریا ئێزدییاندا، **توافا مەمێ شڤان** هەلکەفتەکا ئۆلییە، ئەڤ تواف ل هەموو گوندێن ئیزدییان دهێنە کرن یان هەر چەند گوندەک توافەکێ ب ناڤێ ئێک ژ بابچاکێن ئێزدییان دکەن. **ڕۆژی گرتن** فەرە ڕۆژیا گرتنا ئێزدییان بکەڤنە ئێنیا ئێکێ ژ هەیڤا کانوونا ئێکێ و جەژن پشتی سێ ڕۆژا ژ ڕۆژیگرتنێ جەژنە.(الجندي، ١٩٩٨، ص ٩٩).

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

٥-١ نفرین: نفرین دەربڕا گازندا دەردێ کەسەکی زۆلم دیتیە ژ کەسەکێ دیتر، کەسێ مەزلوم و نەحەقی و نەوەی ب سەری هاتی، ل گوری ئەوان هێز و باوەرییێن ئەوی باوەری پێ هەی (خودێ، پێغەمبەر و خاس بابچاک) پەنایێ دبەتە بەر نفرینکرنێ، ب ئەوێ باوەرییێ کو نفرینێ کاریگەریا خۆ یا ڕاوەستاندنا زوردارییێ و وەرگرتنا مافیدا یا هەی. (دوعا ژبۆ خێر و شەران ژ ئەێ باوەریا مرۆڤان پەیدابووینە کو هێزەکا نەدیار یا هەی، یان زەرەێ دگەهینتێ یان مفای) (الجزيري، ٢٠١٢، ص ١٥٦) نفرین ب هەروە ناهێنە کرن ل پشت هەبوون و گوتنا ئەوان نفرینا چیروك هەنە. (بنێرە، بەری،، ٢٠٠٤،ل١٧٨ – ١٨٥). بەهرا پتر نفرین ل سەر زارێ ژنان دهێنە گوتن ژن پتر پەنایێ بۆ نفرینکرنێ دبەت ژبەرکو دجڤاکێ کوردیا ئەوکەسا عەهرە لاوازە. (الجزيري، ٢٠١٢، ص١٥٧)

کەسێن ب باوەردار ژ نفرینکرنێ دترسن، لەوما زوو ب زوو پەنایێ بۆ نفرینکرنێ نابن و خۆ ژێ د دەنە پاش، ژبەرکو ئێزدی د گوتنەکا خۆدا دبێژن: **(نفر ب نڤینە و ژنو ب هەڤینە یان نفرین شیرێ دوو دەڤە)** واتە گرتنا حەق و نەحەق بەهرا خۆ ب ڕێژییێن جودا ژ نفریکرنێ وەردگرن. ئێزدی ژبلی کو د نفرینکرنێن خۆدا پەنایێ بۆ خودایێ مەزن دبەن، دهەماندەمیدا پەنایێ دبەنە خاس و بابچاکێن (خودان) خۆ واتە د پتریا نفرینێن خۆدا ناڤێ ئێك ئەوان دئینن، هەلبەت خاس و بابچاکێن ئێزدییان ژێ پرن. قەسیدەیەکا تایبەت ب ناڤێ درۆژا خاسا هەیە کو ناڤێ پتریا خاس و چاکێن ئێزدییان تێدانە. (بنێرە دنانی، ب ٢، ٢٠١٣، ل ٢٦٦ – ٢٦٩). چەند نموونە ژ نفرینا:

- **شێشمسۆ تو هەڤێ مە ژێ بستینی**
- **شیخادی بکە ژ ئیمانێ شەرمین بە** (خانکی، ٢٠١٦، ل ٨٠).

دئێزدییاتێدا **شیخادی** ب نوگەرێ ئێزدییاتێ دهێتەناسکرن ب ڕێبەرێ خۆ یێ ئۆلی دهەژمێرن، و پیرافات ژێ ب خوداوەندا لافاو و توفانێ.

چاکێن ئێزدیا ژی نفرین کرینە، بەلێ نفرینکرنا ئەوان ب مەبەستا ڕاستەرێکرنا باوەردارێن ئۆلی بوویە، نفرین ل ئەوان کەسان کرینە یێن نەوەی و نەدیتیا دبێژن، ب تنێ پالپشتیێ ل سەر بیهستنێ دکەن، (شێخ فەخرێ ئادیان)ە ئێکە ژ بابچاکێن هەرە پایە بلند، پتریا قەولێن ئێزدییان ژ ڤەهاندنا ئەوینە، نفرینێن خۆ دچارچوڤێ (قەولێ بێگویا*) کرینە، کو تاکە قەولە نفرینکرن ب درێژی تێدا بت. هەبوونا نفرینێ ژی د چارچوڤێ قەولیدا بەلگەیێ باوەریا ئێزدییانە ب هێزا نفرینکرنێ و جھ گرتنا ئەوێ.

شێخ فەخرێ ئادیان نفرین بۆ هندێ نەکریە، کو پێ بەرەڤانیێ ژخۆ بکەت، بەلکو بۆ هندێ کرینە کو ببتە ڕێ چارەیەك، خەلك خۆ ژ ئەڤێ دیاردێ و سرۆشتێ کرێت دووربکەن، واتە ئەو هەلویستێ ب سەر ئەویدا هاتی، بۆ باوەردائێن خۆ کریە نموونە، و

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

شیرەت و ڕاسپاردێن خۆ ل سەر ئەڤی سرۆشتێ کرێت یێ مرۆڤان دایە دیارکرن، گوتییە یێ نەوەیێ و نەدیتیێ بێژت خێرێ نابینت. نفرین ژ ئەگەرێ بێبەختی یان ماف خوارنەکێ دهێتە هەبوونێ، ب نەمانا ئەوان نفرین ژێ نامینت، واتە واتە ئەڤ نفرینکرنە ب مەرەما نەهێلانا نفرینێ هاتیە گوتن. **ژ قەولێ بێگویا:**

بەیگۆ دکرِ و کاس بن

هاڤینێ د پێخواس بن

زڤستانێ د بێ کراس بن

من بشێخ ئادی و مەلک شێخ سن هیڤییە ژ خۆشیا ڤێ دنێ دخلاس بن. (بۆ خواندنا قەولی بنێرە، رەشو، ٢٠١٣،ل ٥٩٩-٦٠١)

بۆ زانین هەر دقەولێ بێگویا دا، شێخ فەخرێ ئادیان نفرین ب تنێ ل بەرامبەر کەسێن بێبەخت و عنکار نەکرینە بەلکو ل ئەوان هەموو تەخ و چینێن جڤاکی یێن وب دورستی ب ئەرک و کارێن خۆ ڕانابن، ئەڤجا ئەو کەسە دهەر پلە و پوستەکا ئولی و جڤاکیدا بن، میر و پاشابت، پیر و شێخ و قەوال بن، مەزن گوندی یان مالخوێ مالێ بت. بۆ نموونە.

هەکە میرێ عنکار پاشا بێ

سەرتەختێ خۆ ڕاوستابێ

قەت دلێ من پێ خوش نابێ

هەکە عنکار مێرێ قەواله

خودانێ دەف شەش ماله

شیخادی و مەلک شێخ سن، ماشێ وی لێنەکەت حەلاله. (رەشو، ٢٠١٣،ل ٦٠٣ - ٦٠٤).

١-٦ ستران:کوردان ب گشتی پەیوەندییەکا روحی هەیە، لگەل سترانێ و سترانگوتنێ هەیە، ئەو ڕوحیەت د هزر و کەلتورێ ئەواندا گازی مرۆڤی دکەت، بەلێ بلندیا ئەو روحیەتێ پتر د سترانێن ئێزدییاندا دهێتە دیتن، ژبەرکو سترانێن ئێزدییان خودان تایبەتمەندییەکا جودانە، ئەو تایبەتمەندی گرێدای بیرباوەرییێن ئەوان یێن ئولی و جڤاکینە، ب ڕێیا گوهداریکرنا سترانێ و هەبوونا چەند پەیڤەکان د سترانێدا کو مرۆڤ دشێت ب پەیڤین کلیلی و فەرهەنگی ب ناڤ بکەت ژبۆ ناسکرنا باوەرییێن ئێزدییان. ئەگەر گوهدار یان ڤەکولەر نەزانت کا ڕامان ومەبەست ب ئەوان پەیڤا چییە، ناگەهتە بنەکوك و ڕامانا دورست یا سترانێ، بەلکی خوشیێ ژێ ژێ نابینت.

ئێزدی موزیکێ، ب پیروزی دبینن و بوویە پشکەک ژ ڕێڤەبرنا دابونەریت و جەژنێن ئەوان ب لێدانا دەف و شەبابا (شاز و قدوم) ب ڕێڤەدچن، هەتا قەول بەیت و قەسیدێن

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکولینێن کوردی

خۆ ژی ب (کوبری = ئاواز و سەلیقە) دبێژن. (پرانیا تێکستێن ئاینێ ئێزدیان دگەل دەف و شبابا تێنە گوتن، دگەل گەرا تاووسی بۆ ناڤ گوندێن ئێزدییان رێ و ڕسمێن جەژنا ئەوێن ل پەرستگەها لالش دئێنە گێران، کێشانا سەمایی دگەل بەیتا (جندی وسبێ و هێڤاری) ل سەر سندورکێن خاسا ... (جعفو و سلو، ٢٠١٣، ل ٧١). ب ئەڤێ یەکێ پەیوەندیەکا ڕوحی دناڤبەینا تاکێ ئێزدی و مۆزیکێدا ئاڤابوویە، ئەڤ پەیوەندیا روحی یا ئێزدییان ب موزیکێڤە وەکریە حەزا بۆ سترانگوتنێ ژی بهێتە ڤەگوهاستن، ئەڤ وەکو میرات بۆ هەموو کوردان مایە. د فەلسەفەیا ئۆلا ئێزدییاندا کو ئێك ژ کەڤنترین ئۆلێن کوردیە، سەبارەت پیرۆزیا مۆزیکی د سەبەقەیەکا (قەولێ زەبوونی مەکسوور) کو ل سەر چوونا روحێیە بۆ ناڤ قالبێ ئادەم، روح دبێژت: ئەز ناچمە د ناڤ قالبێ ئادەم دا هەتاکو دەف و شباب١* نەهێنە لێدان. بۆ خواندنا تێکستێ قەولێ نأڤبری (رەشۆ، ٢٠١٣، ل ١٦٦ - ١٧٦).

ئەڤێ حەزا ستران گوتنێ وەکریە سترانێ خۆ د هەموو بوارێن ژیانێدا ببینت و ب هەموو تشتەکی بهێتە گوتن، بگرە ژ سترانێن شەر و شین و پێگوتنێ هەتاکو دگەهینە سترانیێن داوەت، دلداری، هەلکەفت و کەد و کارکرنێ. (ئابۆ ڤیان) دبێژت: " ئەدبێ کوردی یێ گەلەری (فولکۆر) یێ گەهشتییە کەمالێ، تەکەزیی ژی ل هندێ دکەت کورد هەموو ب نێر مێین خۆڤە د زکماکیا خۆدا دەنگبێژن بێ گریك و ئالوزی و ل سەرخۆ سترانا ب چیا، رووبار، تاڤگە، گولان، ب چەك و هەسپ سوارێ، میرخاسیێ و ب جوانی و خشکوکیا کچێن خۆ، یان ب هەر تشتەکی هەست پێ بکەن و گریدای ژیان و تێگەهشتنا وان بت دبێژن، " (لرخ، ٢٠٠٨، ص ٥١).

دناڤا ئەڤان هەموو جورێن سترانادا، ئێزدییان بەهرەکە دی ل سەر زێدەکریە، ژبەرکو پتریا ئەوان سەرهاتی و چیروکێن ئێزدییان یێن کو بووینە بنیات بۆ ستران گوتنێ، گرێدای باوەرییێن ئولینە، و ل سەر هەمان بنەمای ژی دەردەسەری دیتینە، لەوما ژی د سترانێن ئەواندا بیروباوەرییێن ئەوان ڕەنگڤەدەن، دشیاندایە بێژین ستران ئێخستییە خزمەتا ناسکرنا بیرباوەرییێن و پاراستنا ئەوان.

١-٦-١ سترانێن فولکلۆری، ئۆلی(پشت پەردە).

ئەڤ سترانێن ئێزدییان د گوتن و ناڤەروکا خۆدا دتایبەتن ب دابونەریت باوەرییێن ئەوان یێن ئۆلی، کو بریتینە ژ **خزێموك، پایزوك و رۆبارین (پشت پەردە)** و ژ ئالیێ خلمەتکارێن گەلیێ لالش دبەر خلمەتکرنێڕا دهینە گوتن."ب رێ و رسمێن پەرستگەها لالش ڤە د تایبەتن و جورەکێ گرنگی و پیروزیێ ژی هەنە" (حەسەن،٢٠١٣، ل ٦٣). ل سەر نێزیکیا بابەتێن ئەڤان هەر سێ جورێن سترانا (د.خەلیل جندی) دبێژت: "ناڤەرۆکا وان گەلەکی نێزیکی ئێکە، هەم بدەڤێ سترانبێژا دئێنە گوتن و هەم بدڤێ علمدار و قەولزانا

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

تێنە گوتن، نەقەولن بەهرا پتر لسەر(بەیتا) دئێنە حسابکرن، دبێژنە هەرسێ جورا (پشت پەردە) واتە تشێ ڤەشارتی و نەدیار"(رەشۆ، ٢٠١٣، ل ١٠٦). هەروەسا د بێژت ئەڤ هەرسی جۆر (خزێموك، پایزوك و رۆبارین) هەشتی سەبەقەنە ٤٠ ژێ پرسیارن و ٤٠ ێن دی بەرسڤن لی هەتا نوکە ب تنی ٧ سەبەقە ژ خزێموکا ٩ سەبەقە یان بەند ژ پایزۆکا و ١١ سەبەقە ژی رووبارینا هاتینە د ژێدەرێن جودا هاتین نفیساندن " (رەشۆ، ٢٠١٣، ل ١٠٨)

ا- خزێموك: ب جۆرەکێ سترانا فۆلکلۆری دهێتە هەژمارتن، ژبلی بابەتێ خزێمێ ئەو زێدەتر بەحسا دەروێش بابچاك و ئاماژەیێن پیرۆز یێن ئێزدییاتیێ دکەت. (عەشقەکا قەلەندەران (عەشقەکا سوفییانە) یا راستەقینە تێدا دیاردبیت.ل هەمبەر بابەتێن دلداری، پێگوتنەك ل بەرامبەر خاس و بابچاکێن ئێزدی یان، ژئالیێ ناڤەرۆکێ ڤە بابەتێن ئۆلی و ئەڤینداری تێکەلی هەڤ دبن(حەسەن،٢٠١٣، ل٦٣ – ٦٤). تێکەلیا بابەتێ ئۆلی دگەل یێ ئەڤینداری، ئەڤینیێ بێ گونە دکەت، ئەڤ بێ گونهە ژی ژبەر هەبونا خوف و ئیمانێ یە د دلێ خلمەتکاراندا و هەروەسا پیرۆزیاخلمەت و ئەو جهێ لێ خلمەتێ دکەن.

....

"چەندی خزێماتە زێرێ زەرە

بەند و تیررێژ دابو لالشا نورانی هەتا ب کوچکا تەتەرە

ولله و باللا و تلله هەر سێ ناڤێت خودێ نە

مە شێخەك دڤێت ژمالێت ئادیا،

پیرەکی حەقیقەتێ (رەشۆ، ٢٠١٣، ل ١٠٧).

ب- پاییزۆك: سترانەکە خەمگین و فەلسەفییە، سترانبێژ ب حال و کاودانێت خو دبێژت ب ئاوازەکی پر سۆز و خەمگین خەم و کولێت خو دەردبریت، دکێش و سەروایێ دا سەربەستیەکە باش وەرگرتیە (جەعفەر، ٢٠١٧، ل ٥)..

دەنگەك هات ژ عەزمانا

هنا دگوت "ملیاکەتن کەتنە پشت ئەورانە"

هنا دگوت"ڤێرینا مەمێ شڤانە"

هنا دگوت "دەنگێ رستم پەهلەڤانە"

هنا دگوت "جندیێ بوتا کاربو ژ زوزانا"

هنا دگوت "بەرانێ کوڤینە ل سەرێ سیپانێ خەلاتێ ب قوچا ل هەڤ د دانە"... (dautomne,
(HAWAR, Hejmar 31. 1 tebax 1941. L779

پاییزۆك ل پاییزێ دهێنە گوتن، ل پاییزێ ژی ل دەمەکێ دیارکریدایە، ب چەند رۆژەکا بەری چەژنا جەمایێ، ژبەرکو خلمەتکار ب قوناغا دهاتنە لالش ژبۆ سپیکرنا قوبێن

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکولینێن کوردی

پەرستگەهێ، ئەڤان کەسان دبەرکارێ خوەرا ئەڤ پاییزۆك دگوتن (حەسەن، ٢٠١٣، ل ٦٥ – ٦٦).

ت- رۆبارین: سەبارەت ڕامانا رۆبارینا هندەك دبێژن ژ رۆبار هاتیه، ئەشقا سۆفی و دیندارا رۆبارەکی ئاڤا زەلال و شرینە قەت چکبون لێ نینە (هەکاری، ١٩٩٩، ل ١٤٧). هندەك ژی دبێژن مەبەست پێ (رێبوارین)ە ب واتایا (هاتن و چون) ئانکو (رێڤنگی) (حەسەن، ٢٠١٣، ل٦٦). ئەڤ ڕامان پتر نێزیکی ڕاستییە، ژبەرکو ئەڤ رووبارین ب سلامەتیا گەهشتنا خەلکی و خلمەتکارا بۆ گەلیێ لالش دهێتە گوتن.

رۆبار رۆبارێت ب زینەتن

نیشانێت جێشێ مەلک فەخرەددین و خلمەتکارێن شیخادی چینە؟

نیشانێت جێشێ مەلک فەخرەددین و خلمەتکارێن شیخادی

رست و کەشکولن، تزبی و وەکازن، ساف و هەیبەتن (هەکاری، ١٩٩٩، ل ١٤٦ - ١٤٨).

هەر ئێك ژ خزێموك و پاییزۆك و رۆبارینا دئالیێ ناڤەرۆکێدا نێزیکی هەڤن، ب تنێ ناڤ وئەو دەمێن کو تێدا دهێنە گوتن ژهەڤ د جودانە، ئەگەر نە ۚ هەر هەموو بەحسێ پیرۆزیی و سەمبولێن ئێزدییان و خلمەتا خلمەتکارا د دەمێ قوب سپیکرنێ و خلمەتێن دیتر دهێنە گوتن. "خزێموك و پاییزۆك و رۆبارین، ل رۆژێت جەژن و توافا و سپیکرنا قوبا ل گەلیێ لالش و گوندێت ئێزدییا و ل سەفەرێت ماستا، ژئالیێ قەولزان و سترابێژاڤە دهێنە گوتن و هەروەسا دەمێ کومێت ئێزدییان دگەهنە گەلیێ لالش و دگەهنە دەرێ گەلی یان سلاڤگەهێ ب عەشق و دل و ب ئاوازەکە پر خوش دبێژن" (رەشۆ، ٢٠١٣، ل ١٠٩). هەر دبەر کارێ خلمەتا ئولیدا، جارجاران خلمەتکارا دەردەدلیا خۆ ژی تەڤی ناڤەرۆکا ئەوان دکەن، ب رێیا عەشقەکا ساف و دەروێشی دەردبڕن واتە حەزا دلی و خلمەتا یا ئۆلی تێکەل دبت، ئەڤەژی ناڤەرۆکا ئەوان دوو ئالی دکەت، کو بریتینە ژ عەشقا خودا و دلا .

هەیی باکەنە هوستا عەلی بلا بێتە دەرێ دکانێ،

بلا خزێمەکێ چێ بکێ نە قوتیی چاکوچی، نەکێشایی خەرگەمانێ،

ب خێر و خۆشە جەمایێت مالا شیخادی هاتن،

دا بگەهتە خەملەکە ژخەملێت خودان ئیمانێ. (حەسەن،٢٠١٦، ل٨٤).

تێکستەکە نێزیکی هەمان ڕامان ناڤەۆرک د گوڤارا هاوارێ دا بەلاڤبوویە:

...

یا هوستا من دڤی تو خزێمەکێ چێکی ژ دوستێ ڕا....

تو لێنەخی ب چاکوچانە ....

تو ب کێشی ب مژگولێ چاڤانە. .... ژبۆخواندنا تەمامیا تێکستێ، بنێرە: (dautomne,1941, L779).

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخو بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

١-٦-٢سترانێن فولكلۆری:

د ئاستێ سترانا كوچ و دیوانانـدا، واته ئەو سـترانێن ب ئەڤینیێ، شـەر و شۆر، دەردەسەری، قارەمان و قوربانیێن ئێزدییان هاتینه گوتن، دەربڕینێ ژ كوكا ئێزدیاتیێ. ئەو نموونه ستران ژی پڕن، مینا سترانا شێخ میرزایێ ئاقونسی، سەرهاتی و سترانا ئێزدی میرزا، سترانا حەسەن و غەزالێ، دەروێشێ عقدی، سترانا لاڤێژی پیرێ و غەریبوو، میر مح..... هتد .
ئەگەرێ هەبوونا بیروباوەریێن ئێزدییان د ناڤەرۆكا ئەڤان ستراندا بۆ هندێ دزڤرت كو ل سەر بنەمایێ هەمان بیرباوەرا ئەو ستران و قارەمان دورستبووینه.

ا- سترانا ئێزدی میرزا (بۆ وەرگرتنا زانیاریان ل سەر كەسایەتی و چیرۆكا ئێزدی میرزا، بنێرە: شنگالی، ٢٠١٢).
د تێكستا ئەڤێ سترانێدا كومەكا باوەریێن ئێزدییان دهێنه دیتن، ئەڤا باوەریان، ب هەبوونا ئەوان باوەریان گوهدار و خواندەڤان دەربارێ ئەوان هورگلیێن دناڤ كەلتوورێ ئێزدییاندا دبت.

- ڕەنگڤەدانا باوەریین ئێزدییان د سترایزدی میرزادا:

١- سوندخوارن ب جدێ شێخ و پیران (مالا ئادیان):

د ناڤ كەلتوورێ ئێزدییاندا سووند خوارن یا كێم بوویه، ئەگەرێ كێمبوونێ ژی بۆ هەبوونا ئەوێ باوەریا د ناڤ جڤاك و ئاخڤتنا خەلكێدا هەی دزڤرت، ل جهێ سووند خوارنێ ب تنی د گوتن و باوەریا ته بهێت، هەر كەسەكی تێكەلیا كەسێن گوندی و دان عەمرا كربت، هەست ب كێم سووند خوارنێ كریه، پتریا جارا كەسێن مەزن و قارەمان بۆ جێبەجێكرنا سۆزەكێ سووند دخۆن، یان ئەگەر كارەكی ل سەر خۆ بكەنه مال، ئێزدی میرزا ئێك ژ ئەوان كەسایه یێن ب پیرۆزیێن ئێزدییان سوند خواری، جێبەجێكرنا ئەوێ سوندێ ل سەر خۆ كریه مال، هەر وەكو د سترانێدا دیاردبت، دەمێ دبێژت:

ئێندادەكە ما دی نەمابوو
ژ غێنجه مالێت ئادیا
منێ سوندەكا خواری،
ب جدێ شێخان و پیره،
ب كولكێت فەقیرا
ب وان دیوانێت میرا،.....

دەمێ دبێژت: من سوندەكا خواری (ب جدێ شێخان و پیرا) واته سووند ب ئەوان خاس و بابچاكان یێن دناڤ ئێزدییاندا ب (خودان) دهێنه ناسكرن، كو خودانێن شێخ و پیرانه، هەر هەمان خودان دبنه خودانێن هەمموو مریدا، كو چینا گشتی یا ئێزدییانه، چینێن

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەكۆلینێن كوردی

ئێزدییان ل سەر بنەمایێ هەبوونا ئەوان خاس و چاکان د دابەشکرینە، واتە هەر چەند بنەمالەك ژ ئەوێ چینا مریدا سەر ب بابچاکەکێ شێخ و پیرا ڤەنە، ل سەر ئەڤی بنەمای هەموو ئێزدی دبنە خودان شێخ و پیر، و هەتاکو شێخا ژی شێخ و پیرێن خۆ هەنە. ئەڤە ژی بۆ ئەوی سیستەمێ چیناتیا ئۆلی دزڤرت، ئەوێ کو د سەردەمێ شیخادییدا بۆ ئێزدییان هاتیە دانان یانژی هاتییە رێکخستن. ئەڤجا گەلەك جاران وەکو رێزگرتنا بۆ ئەوان خاس و چاکێن ئێزدیان یێن ب رێیا خودێ، دەروێشیێ کەد و خلمەتا خۆ یا ئۆلی و زانستی بووینە چاک، ئێزدی رێزێ ددەنە ئەوان و کەدا ئەوان ب پیرۆزی دبینن، لەوما ژی پێ سوند دخون. کورت و کورمانج دەمێ د بێژت: **ب جدێ شێخان و پیرا واتە سووند ب هەموو خاس و بابچاکێن ئێزدییان.** بۆ زانین هەر بابچاکەك دناڤ ئێزدییاندا خودانێ تشتەکێ دیارکریە، ئەڤجا چ دیارۆکێن سروشتی بن مینا شێخ عەبروس کو خودا وەندێ برق و بروسیایە، یان ژی خوداوەندێن رۆژ و هەیڤا بن، وەکو مەلەك فەخردین و شێشمس. (بۆ وزانیارێن زێدەتر ل سەر خوداوەنێن ئێزدییان بنێرە: جندي، ١٩٩٨، ص ٢٦ – ٣٠).

٢- سوند خوارن ب کولکێت فەقیران: فەرە ئەم بزانین کو چینا فەقیرا ئێك ژ تەخێن ئێزدییانە، سەر ب چینا مریداڤەنە چونکە د بەربنیاتدا ئێزدی سێ چینن (شێخ و پیر و مرید) بەشەك ژ ئەڤێ تەخێ دخەرقە پوشن، **خەرقە** جلکەکێ تایبەتە ب تنێ ئەو کەس ل بەرخو دکەن یێن د ئالیێ ئولیدا د شارەزابن بەشەک یان هەموو ژیانا خۆ بۆ خزمەتا ئۆلی تەرخان دکەن و دبنە دەروێشێن خلمەتێ، کەسێ خەرقە پوش دناڤ ئێزدییاندا خودان رێزەکا تایبەتن. د باوەریا ئێزدییاندا خەرقە گەلەکی کەڤنە، خودان پیروزیەکە تایبەتە، ب تنێ هندەك کەس د بەر خو دکەن، ئەو دبەر خوکرن ژی یا مەرجدارە ب درێژی بنێرە:(حەسەن، ٢٠١٠، ل ٢٥-٣٦ و سلیمان، ٢٠١٢ ص ١٨٦-١٩٥). " خەرقە نیشانەیە بۆ خۆ ستارەکرن و ڤەشارتن، شکاندنا خۆ مەزنکرن و بلندبوونێ، ل گوری باوەریا ئێزدییان هەر کەسەکی خەرقە د بەرخۆکر دبتە دەروێش و زاهد حەژێکەرێ ئاخرەتێ پتر ژدنیایێ" (ڤاشا، ٢٠٠٣، ص ٨٢).

کولکێن فەقیرا (کوم – کولاڤ) کولك ب هەفت پلەیا د سەر خەرقەی دایە، وات ژ خەرقەی پیرۆزترە، هەرکەسەکی بێ کولك بت، خەرقە ب کێر ئەوی ناهێت و نابت د بەر خۆ بکەت، ژبەرکو کولك تاجا خەرقەیە، بۆ زانین کولك ب کێر هەموو فەقیرا دهێت، کو بێ خەرەقە دبەرخۆبکەن، بەس ئەگەر فەقیرەکی خۆ ب خەرقە کر گەرەکە کولك دبەردا بت. واتە کەسێ خەرقەپوش مەرجە یێ ب کولك بت و یێ ب کولك نە مەرجە یێ ب خەرقە بت. ل نیڤەکا کولکی کونەك هەیە و ل دەستپێکێ ئەو کون دهێتە چێکرن ئەو کون ب(هلێلا کولك) دهێتە ب ناڤکرن. چێکرنا کولکی فەرە ل جهەکێ پاقژبت و

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکولینێن کوردی

ئەو کەسێ کولکی چێدکەت فەرە یێ دەست و دل پاك بت و خاس وچاکا ژێبرنەکەت و یێ قەلەم گرتی بت، واتە یێ زانا و علمداربت. (پەیوەندیەکا دەنگی یا تومارکری ل گەل (فەقیر اسماعیل قولو) ل رێکەفتی ٢٠٢١/١٢/٣).

ئەڤە هەمـوو پێـزانین دپشـت سـووند خوارنـا ئێـزدی میـرزادانە دەمـێ دبێـژت: ب (کولکێت فەقیرا) واتە سووند ب تاجا خەرقەی و پیرۆزیا وی، یێکو ب سەمبولێ کەسانێن چاك بێ گونەهـ و شارەزا د بوارێ ئولیدا دهێتە هەژمارتن، ب تایبەت ئەو کەسێن ب کولك و خەرقە پوش، ژبەرکو ئەو پتریا ژیانا خۆ بۆ خزمەتا ئۆلی و شیرەت و خێرخوازیێ تەرخان دکەن.

٣- سووند خوارن ب دیوانێت میرا: واتە سووند ب دیوانا شیخادی و جڤاتا روحانی ژی پێرا، ژبەرکو میرێ ئێزدییان ب وەکیلێ شیخادی د هێتە هەژمارتن، سەروکێ جڤاتا روحانی یا ئێزدییانە، واتە سوند ب دیوانا شیخادی هاتییە خوارن، کەسێن ئەڤێ دیوانێ ژی د ئولا ئێزدییانادا هەموو د پایە بلندن، بۆ نموونە بابێ شێخ کو ئێك ژئەندامێن جڤاتا ڕوحانییە، ب بابێ هەموو ئێزدییان د هێتە هەژمارتن، نوێنەرلتیا شێخ فەخرێ ئادیان دکەت یێ کو پتریا ئەدەبێ دینێ ئێزدییان ب کەدا وی هاتییە نڤێسین و دارێتن. هەروەسا پتریا رێوڕسمێن ئێزدییان ئەوێن ل لالشێ دهێنە ئەنجامدان ژ ئالیێ ئەڤێ جڤاتێڤە دهێنە ب رێڤەبرن.
ئەگەر ئەم ب سەرڤەی بەرێ خۆ بدەینە کوپلە سترانێ، دێ بینی ب تنێ سووند خورانەکە، بەلێ د ئەڤێ سووند خوارنێدا ئەم ل سەر کۆمەکا بیرباوەر و پیرۆزیێن ئێزدییان هەلبووین، ئەو پەیڤێن گرێدای و سوون خوارن و باوەریان بۆ پتر گوهدار و خواندەڤانا نە د روونە و ئاشکرانە، کا مەبەست پێ چییە و چ و رەهەند و بیرباوەرییێن کەلتوورێ ئێزدییان ب خۆڤە دگرن، ب ئەگەرێ هەبوونا ئەوان سووندا ئەم دەربازی فەرهەنگا کەلتوورێ ئێزدییان بووین، ئەو سووندخوارن دەربڕینە ژ فەلسەفەیەکێ و ئەو فەلسەفە گرێدای کەڤناتیا باوەری و هزرەکا کوردییە د ئەوێ هزر و باوەریا کوردیدا کو خودان ئەدەبیاتەکا فولکلۆری ئۆلییە هەر تشت درحەق و ژیان و هەبوون و تێگەهشتنا گەردوونیدا هاتییە گوتن، ب رێیا ئەڤێ سترانێ هەم تو پشکەک ژ کەلتوور باوەری و پیرۆزیێن ئێزدییان دبینی و هەم ژی فەلسەفەیا ل پشت ئەوان پیرۆزیا.

ب- سترانا دەرویشێ عەڤدی

- **پوختەیا ناڤەرۆکا سترانێ:** سترانا دەروێشێ عەڤدی ب گەلەك تەرزا هاتیە گوتن، هەموو ژی ل سەر زارێ عەدولا ئەڤیندارا وی هاتینە ڤەگێران د ئەوان هەموو تەرزاندا دەربڕین ژ حەژێکرنا دوو ئەڤیندارا و ئەوان رووداننێن شەری دهێنەکرن ئەوێ دناڤبەرا عەشیرا (ملا و شەرقیا و دنا) وە کو هەڤپەیمان ل گەل (عەشیرا گێسا و تورکا) ب سەر کرداتیا (هوێت

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخو بو ڤەکولینێن کوردی

و بەگی و چلێ براهیم). (بۆ خواندنا بنیاتێ چیرۆکێ و هەموو شاخێن سترانا دەرویشێ عەڤدی بنێرە شنگالی، ب ۱، ۲۰۱۱، ل ۲۷۳ – ۳۷۳. جەلیل، جەلیل، ۲۰۰۸، ل ۱۱۸ - ۱۳۹.)

دەوریشێ عەڤدی ل سەر خاترا نان و خوێ دناڤبەرا عەشیرا خۆ (عەشیرا شەرقیا) و عەشیرا ملا دا و ئەوێ حەژێکرنا د ناڤبەینا خۆ عەدولا کیژا زور تەمر پاشێ ملی دا، فنجانا قەهوێ یاکو ب فنجانا ناموس و بەرڤانیکرنێ دهێتە ناسکرن ب سەر خۆ ڤەکر، شەرێ نەهێلانا گەفێن عەشیرێن (گێسا و تورکا) ل سەر عەشیرا ملا کرە بەهرا مێرانیا خۆ و برایێن خۆ، ئێدی شەر روودان دەست پێ دکەن ئەگەرێ ئەڤێ هاریکارینێ پتر ژبەر هندێیە، ژبەرکو عەدول چوویە داخوازا هاریکاری ژ بنەمالا عەڤدی کریە یان داخوازا هاریکارینێ ل سەر پێشنیازا ئەوێ بوویە، ژبەرکو د بەندەکا سترانێدا دیاردبت عەدول چوویە داخوازا هاریکار ژ بنەمالا عەڤدی کریە،تێدا بەحس ل ئوچاغ و بیرباوەرییێن ئێزدییان دکەت.

خوە باڤێن وجاغێ مالێ بابا

<u>وجاغێ مالا ئادیا</u>

<u>دەڤ زیارەتا شیخادی و قەوالا</u>

بلا ل بانگیا بابێ م وەرن، ...... (شنگالی، ب ۱، ۲۰۱۱، ل۳٤٤ – ۳٤٥)

- ڕەنگڤەدانا باوەری و پیرۆزیین ئێزدییان:

(**مالا ئادییا، زیارەتا شیخادی و قەوال**) ئەڤ پەیڤ گرێدای باوەرییێن ئێزدییانە، دیسان هەر پەیڤەك ژ ئەڤان پەیڤێن د سترانێدا هاتین ڕەهەند و ڕامان باوەرییێن ئێزدییان د ناڤ خۆدا هەلدگرن، بۆ نموونە:

۱- مالا ئادییان: ئەڤ مالە کو ژ (شێخ و پیران) ب خۆڤە دگرت ب ڕێبەرێن ئۆلی یێن ئێزدییان دهێنە هەژمارتن، دئێزدیاتێدا خۆدان ئەرکێن دیارکری یێن ئولی و جڤاکینە، شیرەت و ڕاسپاردین ئولی پێشکێشی مریدێن خۆ دکەن، ئاریشێن ئەوان یێن جڤاکی ب ڕێیا خێرخوازیێ و ئێزدیاتێ چارە دکەن، ژبۆ جێبەجێکرنا ئەڤی ئەرکی سالێ جارەکێ قەستا ناڤ مریدێن خۆ دکەن، ل بەرامبەر ئەڤێ خلمەتێ مریدێن ئەوان کوژمەکێ سەمبۆلیک وەکو ڕسما خۆ یا سالانە پیشکێشی شیخ و پیرێن خو دکەن. هەر ئەڤە بنەمالا دبنە برایێن ئاخرەتێ یێن مریدان و یێن ئێکدوو ژی، دباوەریا ئێزدییاندا برایێ ئاخرەتێ دشێت ل روژا ئاخرەتێ بەرەڤانیێ ژ برایێ خۆ یێ ئاخرەتی بکەن و بارێ گونهەێن ئەوان ب رییا چاکێن خودی سڤك بکەن.(جعفر، ۲۰۰۹، ل ۹٦ -۹۷).د قەولێ هەسەدێ ئال تەوری، قەولێ شیری ڕاستیی و قەولێ قەرەفرڤان دا ئەرکێن شێخ و پیران ب سەبەقە هاتینە دەستنیشانکرن، ژقەولێ هەسەدێ ئال تەوری:

دبێژمە وە شێخان و پیر

هون دعلیم بن ددلگیر

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

دا ل ئاخرەتێ بێژنە وە هەی پیر (دنانی،ب ٢، ٢٠١٣، ل ١٦).

ڕاستە (مالا ئادیان)د سترانێدا ب تنێ وەکو گوتن و پەیڤەك دەربازبوویە، پیشتر مە ئاماژە پێدایە، بەلێ دیارە دناڤ ئەڤێ پەیڤێدا گەلەک پیرۆزی و باوەری و نەریتێن ئۆلی و جڤاکی یێن ئێزدییان د حەواندینە. ژبەر خاترا ئەرکێ ئەڤێ بنەمالێ و خودانێن ئەوان رێز حورمەتەکا بلند ل ئەوان دهێتە گرتن. ل سەر بنەمایێ ئەڤێ قەدرگرتنێ ئێزدی دگوتنەکا خۆ یا مەزنادا دبێژن: **ئەگەر مالا ئادیا بوو ئاڤ نەدە ناڤ.** ئەڤ گوتن پتر ئالیێ رێزگرتنە ل خودانێن بنەمالا ناڤبری کو ب چاکێن هەموو ئێزدییان دهێنە هەژمارتن، ب ئەڤێ گوتنێ جڤاکا ئێزدییان ئەو نامە گەهاندیە کەسێن ئەڤی بنەمالێ کو هوون خودان ئەرکین ئولینە و گەرەکە ل سەر ئەنجامدانا ئەرکێن خۆ ب هەگەربن. واتە بەرپرسیارا ئەوان ب ئەڤێ گوتنێ زێدەترلێکریە.

٢- **زیارەتا شیخادی، لالشە**، هەلبەت لالش سەر بەهرە د پیرۆزیێن ئێزدییاندا، د باوەریا ئێزدییاندا لالش هێڤنێ عەردیە و جهێ خاس و چاك و شکەستێن ئێزدییانە، د چەند قەولێن بەیتێن ئەواندا پیرۆزیا و لالشێ وەکو جهەکێ و خۆش و بەهشتی یێ خاس و چاکان دیاردبت دقەولێ (شیخادی شێخێ شارا) هاتییە:

لالش و بەهشت د خۆشن

خودان ئیمان، خودان ئەرکان، ل ناڤدا دمەشن

ئەون قەدەمگەها شێخ فەخرێ ڕەشن. (دنانی،ب ١، ٢٠١٢، ل ١٤٠).

٣- **قەوال**، زەلامێن ئولینە، ب گوتنا قەول و بەیت و لێدانا دەف و شبابا (مۆزیکا ئۆلی) دجەژن و مەراسیمێن ئێزدییاندا ڕادبن، هەروەسا ب ئەرکێ تاووس گێرانێ ل ناڤ گوندێن ئێزدییان ڕادبن، د ئەوان گەرێن خۆدا کو هەر گوندەکی شەڤەکێ لێ دمینن، شیرەت و نەسیحەتا پێشکێشێ خەلکێ گوندی دکەن. (بۆ زانیارێن زێدەتر بنێرە: هاشم،٢٠١٩، ل ٨٠ – ر ٨١). واتە هەر پەیڤەکا دسترانێندا هاتی یان هەر پەیڤەکە ل سەر زارێ عەدولا ئەڤیندرا دەروێشێ عەڤدی هاتی، زانییە کار هەر ئێک ژ ئەوان پەیڤان خودان چ سەنگ و ڕامان و ڕەهەندێن پیرۆزن د بیرباوەریێن ئێزدییاندا. واتە عەدولێ زانییە چاوا داخوازیا ب رێکا ئەوان پەیڤا بکەت، ژبەرکو پێشوەخت دزانت کا ئێزدی خودان چ پیرۆزی و باوەرینە د کەلتوورێ خۆدا و رێز و حورمەتێ د دەنە چی.

د کوپەلەکا سترانێدا دیاردبت کو دەروێشێ عەڤدی، ب مەرەما رێکپێدانێ کو عەدولێ ژ خۆرا بکەتە هەڤژین قەستا لالشا نوورانی کریە. بەلێ ژبەرکو ئەڤیندار دەرویشێ عەڤدی کوردە لێ نە ئێزدیە، لەوما گەهشتنا ئەوان ب ئێکدوو وەکو هەڤژین دکەفتە بەر زەحمەتی و ئاستەنگێین بیرباوەریێن هەردوو ئۆلا، ب تایبەت ژی ئۆلا ئێزدییاتیێ، لەوما عەدول

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەرێ زاخۆ بۆ ڤەکۆلینێن کوردی

ژچوونا دەروێشێ عقدی بۆ لالشا نورانی یا بێ هیڤیە، ژبەرکو ئەو دزانت ئێزدیاتی رێکێ نادەت، ژبەهندێ دبێژتێ نەچە لالشێ. هەروەکو د سترانێدا ئەڤ چەندە دیاردبت:

م گۆ دەلال نەچە حەجێ،

حەج ل مالا بابێ دەلێل نایێ،

دەلال مەچە حەجێ

حەج ل مالا بابێ دەلێل نایێ (شنگالی، ب ١، ٢٠١١، ل ٣٣٦).

ئەڤ ستران ئەوان پێزانینا د پرنسیپ کەلتوور باوەریین ئێزدییاندا د گەهینتە مە، کو ب تنێ ئێزدی ئەوە یێ ژ دایك و باب ئێزدی بت، واتە ئێزدییاتی نە ئولەکا تەبشیریە هەتاکو کەسەکێ دی بکارت ببتە ئێزدی، بەلێ دەروێشێ عەڤدی بۆ هندێ ب گەهتە مرادا خۆ، بکارت عەدولا کیژا تەمەر پاشایێ ملی ژخۆرا بخوازت، قەستا لالشا نوورانی کریە، هوەسا هزرکریە کو دێ بابێ شێخ (ئێختیارێ مەرگەهێ) شێت حەژێکرنا ئەوی و عەدولێ بۆ پێکئینانا هەڤژینێ حەلالکەت، بەلێ بابێ شێخ ئەڤ چەندە نەکریە، ئەو دەستهەلات ژی نینە کو ئەڤێ یەکێ بکەت.

ئەنجام:

١- ئەدەبیاتافولکلۆری یائێزدییان دگشتیبوونا خۆدا، ب مولکێ کوردان دهێتە هژمارتن، د تایبەتیا خۆدا ب یا ئێزدییان، ژبەرکو ئەو ئەدەبیات دەربرینێ ژ بنەکوکا هزر و باوەری و پیرۆزییێن ئەوان یێن ئۆلی و جڤاکی دکەت.

٢- ئێزدییان پتریا پشکێن ئەدەبیاتا خۆ یا فولکلۆری، ئێخستیە د خزمەتا ناسکرنا پیرۆزی و بیرباوەرییێن خۆدا، ئەڤە چەندە د ئەوان ئەفسانە و داستاندا ژی خویادبت یێن کو دناڤبەرا کورداندا هەڤپشکن و دناڤبەرا کوردا و گەلێن دیدا ژ هەڤپشکن.

٣- ب رێکا ئەدەبیاتا فۆلکوری یا ئێزدییان و ئەوان پەیڤێن کلیلی یێن د تێکساندا هاتین، مروڤ دکارت دەربازی هەموو هورگلی کەلتوور و پیرۆزی و باوەریین ئەوان ببت.

٤- فولکلورێ کوردی ب تنێ نە ب تنێ دیالێکت و ناوچەیین خۆ یێن جوگرافی زەنگین نەبوویە، بەلکو ب هەبوونا باوەرییێن جودا دناڤ ئێك زمان و نەتەوەدا، ئێزدییان وەکو باوەریەکا جودا بەهرا شێری وەرگرتییە.

٥- پیرۆزیا موزیکی و هەبوونا ئەوێ د فەلسەفە، جەژن و نەریتێن ئێزدییاندا وەکریە، ڤیان و پەیوەندییەکا رۆحی د ناڤبەینا ئەوان سترانێدا پەیدابت، لەوما جارنا خلمەتکارا د ستراناندا دەردەدلی و خلمەتا خۆ یا ئولی تێکەل کرینە ب تایبەت د خزیموک و پایزۆک و رووبارینادا.

٦- د ناڤبەینا ئەدەبیاتا فولکلۆری و ئەدەبیتا ئۆلی یا ئێزدیياندا تێکەلیەک هەیە، ژبەرکو پشکەک ژ قەول و بەیتێن ئەوان یێن ئۆلی ل سەر بنەمایێ ئەفسانەیا ئاڤابووینە دەربڕینێ ژ کورتیا ئەوان دکەن.

چاڤکانی:

پەرتوک: ب کوردی

١- ئدریس فارقینی (٢٠١٢)میسکێ زازا - چیرۆکا و سەرهاتی ژدەڤەرێن ئێزدیان،چاپا یەکەم، سلیمانی.

٢- پیر خەلات و زهیر عەرەب، (٢٠١٣)ژپیروزییێن ئێزدیان، چاپا ئێکێ، ژ وەشانێن بنگەهێ لالش دهوك.

٣- تارق شوکری خەمۆ، (٢٠٠٨) خوناسین و کۆچەك زان (سەرهاتییێن دێرین)چاپا ئێکێ دەزگەهێ سپیرێز، دهوك.

٤- جەلیلێ جەلیل و ئوردیخانێ جەلیل(٢٠٠٨) زارگوتنا کوردا، ڤەگوهاستن ژ تیپێن سریلی: بایز ئەفروزی، چاپا ئێکێ، ژوەشانێن ئەنستیتویا کەلەپوری کوردی، دهۆك .

٥- حەمە هاشم،(٢٠١٩) هونەری پیرۆز، چاپ یەکەم، رێکخراوی رۆژا شنگال.

٦- حجی جعفر،(٢٠٠٩) چەند ڤەکولین ل دۆر مەم و زینا خانی، چاپا دووێ، ئەنستیتویا کەلەپووری کوردی – دهوک.

٧- خەلیل جندی رەشۆ (٢٠١٣): پەرن ژئەدەبێ دینێ ئێزدی یان، ،چاپا دووێ، دەزگەهێ سپیرێز یێ چاپ و وەشانێ- دهۆك .

٨- خەلیل جندی(٢٠١٦)، داستانێت حەژێکرنێ ژ چیایێ شنگالێ، چاپا ئێکێ، دەزگەهێ سپیرێز، یێ چاپ و وەشانێ، دهوک.

٩- خێری شنگالی(٢٠١١) ل چیایێ شنگال قەبقەبا کەوێ نێرە ب ١ - ٢چاپا ئێکێ، ژوەشانێن ئەنستیتۆیا کەلەپوری کوردی، سلیمانی. ب

١٠- داود مراد ختاری (٢٠١٠) هەر سترانەکێ چیرۆکەك ژ وەشانێن ئەنستیتویا کەلەپوری کوردی، چاپا ئێکێ، دهۆك.

١١- (٢٠١١)مەم و زین- سێ ڤەرسیونێن وێ ژدەڤەرێن ئێزدیان، ژوەشانێن ئەنستیتۆیا کەلەپوری کوردی،، سلیمانی

١٢- (٢٠١٣) ژ چیرۆك و سترانێن دەڤەرا شێخان، ژ وەشانێن ئەنستیتویا کەلەپوری کوردی، چاپا ئێکێ، دهۆك.

١٣- رێسان حەسەن بەستامی،(١٩٩٩)، سەرهاتیو غەریبیا خەنسێ و رەشو، دهوک.

١٤- سیروان رەحیم (٢٠٢١). یاشار کەمال.. ستراب‌ێژی رووناکی ١٩٢٣ – ٢٠١٥، چاپی یەکەم، تۆڕی میدیایی رووداو، هەولێر.

١٥- سالح جاسم ئوسمان(٢٠٠٨) شەڤبێر، صیرۆک و سەرهاتیێت دەڤەرا شاریا، چاپا ئیکێ، ژ وەشانێن ئەنستیتویا کەلەپووری کوردی و دەزگەهی ئاراس.هەولێر

١٦- شەمو قاسم دنانی (٢٠١٢ - ٢٠١٣) چەند تێکستێن پیرۆز یێن ئولا ئێزدیان، بەرگێ ئێکێ و دووێ، ژوەشانێن بنگەهێ لالش، دهوك.

١٧-عەبدوللا عەلی شنگالی،(٢٠١٠) گوتنێن مەزنان و ئیدیەم ل چیایێ شنگالێ، چاپا ئێکێ، ژ وەشانێن ئەنستیتویا کەلەپووری کوردی، سلێمانی، ٢٠١٠.

١٨-عەلائەددین سەججادی(١٣٩٥). شورەشەکانی کورد و کورد کوماری عێراق، بەلاوکردنەوەی کوردستان، سنندج: کردستان.

١٩- فەریاد فازیا عومەر،(١٩٨٦) ئەدەبی کوردی چاپی دووەم، ئەلمانیا.

Zakho Centre
for Kurdish Studies
سەنتەری زاخۆ بۆ ڤەکولینێن کوردی

٢٠- كوڤان رێسان حەسەن: (٢٠١٦)هزر و فەلسەفە دقەولێن ئێزدییان دا و كارتێكرنا وان لسە هوزانا كەڤن و نوی یا كوردی، چاپا ئێكێ، ژ وەشانێن بنگەهێ لالش، دهوك.
٢١- كوڤان خانكی، (٢٠١١)، سێدەرا شێشمس، سەرهاتی و ئەفسانە ژفولكلورێ ئێزدی یان، چاپا ئێكێ، ژوەشانێن ئەنستیتۆیا كەلەپورێ كوردی، سلیمانی.
٢٢- (٢٠٢٠) پەژن و گوتنێن مەزنان (یێن ئێزدییان) چاپا ئێكێ، دهۆك.
٢٣ -(٢٠١١)گاستانا گلگامش و میر مح، ڤەكولینەكا بەراوردكاری یە، چاپا ئیكێ، ژ وەشانێن رێڤەبەریا گشتی یا كاروبارێن ئێزیدیان، هەولێر.
çapa êkê dihok ،24-bedelê feqîr hecî(2002) baweî û mîologiya êîzdyan
- ب عەرەبی:
٢٥. ب لـرخ: (٢٠٠٨) دراسات حوله الكرد الايرانيين و اسلافهم الكلدانيين و الشماليين، ت من الفرنسية د. عبدي حاجی، الطبعه الثالثة، من منشورات بنكەی ژين.
٢٦. د. خليل جندي(١٩٩٨) نحو معرفة حقيقة الديانة الايزيدية، الطبعة الاولى منشورات رابوون، اوبسالا، سويد.
٢٧. سهيل قاشا(٢٠٠٣) مذهب اليزيدية، الطبعة الاولى، مراجعة : جوزيف أ . قزي، دار لاْجل المعرفة، ديارعقل – لبنان.
٢٨. عزالدين سليم باقسري(٢٠٠٣) مەرگەهـ، الايزيدية الاصل، التسمية، المفاهيم، الطقوس، المراسيم و النصوص الدينية، الطبعة الاولى، دهوك
٢٩. علي الجزيري،(٢٠١٢) الادب الشفاهي الكوردي، من مطبوعات وزارة الثقافة و الشباب، اربيل.
ج - گوتار ب كوردی و عەربی:
٣٠. مەروان شێخ حەسەن رەشكانی(٢٠١٠)خەرقە و پیرۆزی و سوند و باوەری دئێزدیاتیێ دا، گوڤارا مەحفەل ژ٢، دهوك.
31- Chant dautomne،govara hawar j 24 sal1934, JI Weşên Kombenda Kaw abo Canda Kurdnî, Capa yekem, capxana perwerde,Hewlêr,2001, L779.
٣٢. م.س.هەكاری(١٩٩٩)سەبەقە و زنجیرا رۆبارینا، گوڤارا لالش، ژمارە ١٠، دهوك.
٣٣.- خدر پير سليمان (١٩٩٥) القمص (تناسخ الارواح) مجلة لالش، عدد ٥، من اصدرات مركز لالش، دهوك
٣٤. عزالدين سليم لالش (١٩٩٩)، اعياد الايزديه فی معبد لالش، مجلة لالش، العدد، ١٠.
٣٥. قاسم ميرزا الجندي، ٢٠١٢، القباب و تاريخها و دلالاتها في الديانة الايزدية، مجلة لالش، العدد٣٥، دهوك.
پەیوەندی وڤپێكەفتن:
٣٦. پەیوەندیەكا تەلفونی یا تومارکری ل گەل (فەقير اسماعيل قولو) ل رۆژا ئینیێ رێكەفتی ٢٠٢١/١٢/٣ ل دەمژمير ٣:١٥ خولەك ئێڤاری.

دور المعتقدات الايزدية في ثراء الفولكلور الكوردي

الملخص:

يشهد الكتاب الاجانب الكورد معا على ان الفلكلور الكردي غنى في حضوره، هذا الغنى يرجع الى اسباب منها منع تكلم اللغة وعدم وجود الدراسة بها وكذلك الى ظروف الحياة و الطبيعة و تنوع اللهجات الكوردية، ومهما كانت اسباب هذا الغنى الفلكور الكوردي فان

معتقداتهم و خاصة المعتقدات الايزدية قد اسهمت في غنى الفلكور من جوانب مختلفة، ما عدا وجود انواع و اقسام فولكورية خاصة باليزيدية فانهم مميزون في الوقت نفسه بسردهم الخاص من خلال اساطير و ملاحم .. مشتركة بين الكورد من جهة و بين الكورد الشعوب الاخرى من جهة ثانية، بمعنى ان الايزيدية ربطت بين اقسام الفولكور و معتقداتهم و بنوها مجددا و لدينا امثلة حول ذلك والهدف نفسه تمثل في تصنيفينا لاكثر الاقسام الفولكلورية تلك التي تتميز الممتعقدات الايزدية بها والتي اصبحت مصدر ثراء الفولكلور الكوردي عموما و بهذا التحديد فان الفولكلور الكوردي لايعبر بمفرده عن الكورد في مختلف انشطتهم انما تشكل في الوقت نفسه قاموسا للتعريف بمعتقداتهم.

الكلمات الدالة: *الفولكلور، الايزدية، الاعتقادات الدينية.*

The Role of the Yazidis' (Ezidis') Beliefs in Enriching the Kurdish Folklore

Abstract:

Foreign and local researchers witness and agree that Kurds have an incredibly rich and diverse folklore. There are numerous reasons that have led to richness of the Kurdish folklore including banning the Kurdish language, lack of study opportunities, nature, topography, and various Kurdish dialects. The diverse traditions and beliefs of Kurds particularly those of Yazidis have further enriched the folklore in different aspects. Despite the fact that Yazidis have their distinct traditions and beliefs, they also have their specific interpretations to the legendary stories that are not only shared by Kurds but with other nations as well. In other words, Yazidis have linked their beliefs to those aspects of the literature but have also reconstructed them. There are numerous examples that display such linkages. As such, we have researched the various parts of the folklore literature particularly those that include the distinct interpretations of the Yazidis and have contributed to the expansion and enrichment of the Kurdish folklore. The research explores that the Kurdish folklore is not only *a mirror of traditional way of living of Kurds, but it also serves as resource for defining their various faith and beliefs.*

Key words: *Folklore, Yazidis religious beliefs.*